

САЋА ШУЉАГИЋ

**ФОРМИРАЊЕ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ
ПОД ВЛАДАВИНОМ НЕМАЊИЋА**

Сања Шуљагић
ФОРМИРАЊЕ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ
ПОД ВЛАДАВИНОМ НЕМАЊИЋА

Рецензенти

проф. др Зоран Милошевић, научни саветник,
Институт за политичке студије, Београд, Србија
проф. др Кирил В. Шевченко, редовни професор, Руски државни
социјални универзитет (РГСУ), Филијала у Минску, Белорусија
др Војин Божинов, научни саветник, Историјски институт,
Бугарска Академија Наука, Софија, Бугарска

Издавач

Институт за политичке студије, Београд

За издавача

др Миша Стојадиновић, научни саветник

Штампа

Донат Граф, Београд

Дизајн књиге

Иван Јовановић

2025.

ISBN 978-86-7419-

Сања Шуљагић

**ФОРМИРАЊЕ СРПСКЕ
СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ ПОД
ВЛАДАВИНОМ НЕМАЊИЋА**

Институт за политичке студије
Београд, 2025.

Садржај

Увод	7
1. Извориште и развој српских државних заједница пре владавине династије Немањића	11
1.1. О владавини српских преднемањићких династија на Балканском полуострву	11
1.2. Тешкоће у сазнавању идеолошке основе и геополитичког положаја српске средњовековне државе: са освртом на случај истраживања историчара Милоша С. Милојевића	38
2. Главне одреднице српске средњовековне државе-теодулије	61
2.1. Идеолошка основа, правни закони и геополитички положај српске средњовековне државе	61
2.1. Значај и заоставштина Старе Србије као средишта српске средњовековне државе	84
Литература	101

Увод

У монографији *Формирање српске средњовековне државе под владавином Немањића* која је настала као збир резултата истраживања српског идентитета у такозваној „Старој Србији“, које је ауторка монографије дуги низ година вршила објављујући монографије и научне радове на домаћим и страним конференцијама и у домаћим и страним научним часописима и зборницима, предмет истраживања су предуслови и услови у којима је формирана славна српска средњовековна држава под владавином чланова династије Немањића. Предуслови који су утицали и услови у којима је формирана српска средњовековна држава још увек су предмет контраверзних хипотеза и захтевају дубљи и темељит научни мултидисциплинарни, интердисциплинарни и трансдисциплинарни приступ у изучавању, пре свега, примарних историјских извора и артефаката из средњег века. О самом државном устројењу, економској функционалности, превладавајућој друштвеној идеологији и културном садржају српске државе-теодулије похвалне записе су оставили цар-хроничар Јован Кантакузин, историчар Критовул и остали средњовековни константинопољски и словенски аутори, хвалећи друштвену хијерархију, културу тадашњег српског нардоа, војску или економску експлоатацију рудних богатстава српског средњовековног царства.

У одређивању методологије писања монографије ауторка се одлучила за приказ темпорално-спацијалног одређивања изворишта и развоја српског националног идентитета пред стварање и у току стварања српске средњовековне државе,

узимајући притом у обзир развој језика, писма, веровања, календара, државних закона и друштвене идеологије, обичаја, манира и ритуала у српским државним заједницама, на основу средњовековних примарних историјских извора, археолошких налазишта и артефаката, као и на основу савремених примарних и секундарних извора на ту тему.

Монографија се састоји од два поглавља – у првом поглављу се приказује извориште и развој српских државних заједница пре владавине династије Немањића, приказујући развој хришћанства у њима, које је утицало на формирање превладавајуће друштвене и политичке философије међу влададарима и народом српске средњовековне државе. Приказујући тешкоће са којима су се у модерној држави Србији сусретали историчари попут Милоша С. Милојевића ауторка је уједно извршила неку врсту деконструкције колонијалне политичке историографије која је била уметнута у српски образовни програм након Берлинског конгреса 1878. године и након *Тајне конвенције* између представника Србије и Аустроугарског двора 1881. године.

Затим је ауторка монографије реконструисала услове у којима су формирани правни закони, идеолошка основа средњовековне државе – теодулије, узимајући у обзир геополитички положај српске средњовековне државе који је утицао, у позитивном и негативном смислу, на формирање унутрашњег државног и друштвеног устројства српске средњовековне државе.

У последњем делу текста анализиран је значај и заоставштина Старе Србије као средишта српске средњовековне државе.

Истраживање геополитичког позиционирања касне античке и средњовековне српске државе је било остварено аналитичко-синтетичком и компаративном методом, са подједнаким нагласком на идентификацију и кодирање српских државних заједница у периоду пре владавине династије Немањића и у периоду владавине династије Немањића.

Притом је било потребно да се изврши деконструкција неких ненаучних историјских парадигми о геополитичким, правним и културолошким димензијама српске средњовековне државе и да се пружи синтетичког приказ нових интерпретативних историографских парадигми у анализи предуслова стварања српске средњовековне државе. У том смислу ауторка се осврнула на допринос у српској историографији занемареног и често ниподоштаног историчара Милоша С. Милојевића из деветнаестог века на тему истраживања одредница и наслеђа преднемањићких и немањићких српских држава.

У писању ове монографије ауторка се ослањала на анализу појединих периода владавине преднемањићких и немањићких династија у српској историји описаних у претходној монографији ауторке *Српски идентитет од Старе Србије до југословенске идеје*, тако да може да се каже да је ова монографија *Формирање српске средњовековне државе под владавином Немањића* један проширени део сегмента о српској средњовековној држави приказаног у монографији *Српски идентитет од Старе Србије до југословенске идеје*.

Ауторка захваљује својој породици, директору Института за политичке студије проф. др. Миши Стојадиновићу, научном раднику и администратору Дајани Лазаревић из Института за политичке студије, научноистраживачком и

административном особљу Института за политичке студије, рецензентима, спољним сарадницима Института за политичке студије и колегама историчарима на помоћи приликом писања ове књиге.

1. Извориште и развој српских државних заједница пре владавине династије Немањића

1.1. О владавини српских преднемањићких династија на Балканском полуострву

У првим деценијама двадесет и првог века у званичном научном, образовном и јавном медијском дискурсу тешко је дефинисати историјско, културолошко, политичко и географско одређење свеукупног српског идентитета, узимајући у обзир, у погледу његовог одређења, досадашње занемаривање, присвајање и уништавање заоставштине средњовековне династије Немањића као средишње и најважније династије српског народа. Због тога је врло тешко историјски, културолошки, политички и географски одредити српски идентитет у периоду преднемањићких династија, односно направити синтезу историографских фрагмената који се односе на историјске личности, процесе, просторе и догађаје који су били кључни у успостављању преднемањићке српске државе и друштва. Споменути проблем распознавања, а затим и одређења српског идентитета у преднемањићком периоду, појавио се, и још увек траје, због вишевековних геополитичких интереса одређених држава за присвајање територије и историје српске преднемањићке и немањичке државе, а последично тиме и због утицаја интереса тих држава на састављање, преправљање и уопште на интерпретацију историјских извора који утичу на лоцирање и одређење преднемањићке и немањићке државе и друштва у српској и светској историографији. Поготово

се наведене чињенице односе на период великих реформи традиционалног језика, писма, календара, државних закона и историографије под утицајем Аустријског и Аустроугарског двора, као и британских, пољских и осталих европских политичара, филолога и историчара.

У деветнаестом веку у процесу такозване „панславизације“ и „панилиризације Балканског полуострва“ под утицајем агенде „продора на Исток“ историчара Августа фон Шлецера из осамнаестог века, који је намеравао да “Беч постане средиште словенских студија“ и да се „Аустрија прошири до Црног мора“, били су ангажовани разни политичари, историчари, теолози, философи и филолози из Европе и Србије (Otto 1839, 301-303; Вукашиновић 2012, 79-86; Slišković 2005, 211-212; Vidmar 2009, 269-275; Sotirović 2011, 115). Колико је рад филолога био битан у том пројекту сведочи и чињеница да је делатност филолога Ђура Даничића утицала на то да Србија у *Санстефанском уговору* изгуби територију такозване Старе Србије (Драгашевић 1995). Такође, након *Берлинског конгреса* 1878. године, и након што је без знања посланика тадашње српске Скупштине неколико српских политичара потписало са представником Бечког двора документ *Тајна конвенција* 1882. године, историчар и министар просвете и црквених дела Стојан Новаковић је унео промењену интерпретацију српске историје у званични српски образовни систем (Ненадовић 1883, стр. 456; 460-461; Калабић 2009). Та нова интерпретација српске историје је била заснована на научно неаргументованим и политичким ставовима аустријског намесника у Босни и Херцеговини Венијамина Калаја и историчара Константина Јиричека да су се Хрвати и Срби први пут доселили

на Балканско полуострво «у првој половини седмог века у налету скитничких пљачкања» (Јиричек 1952, 25, 45, 56-57; Калаји 1882, 9). Тиме је Калаји прецртао, као да није ни постојала раније, дотадашњу српску историографију, чији је један од најзначајнијих представника био историчар Милош С. Милојевић. Изворна верзија српске историографије, коју је заступао историчар Милош Милојевић и која је говорила о аутохтоности српског народа на Балканском полуострву и о његовој повезаности са северним словенским племенима, била је потврђена, између осталих извора, наводима ромејског цара-хроничара Константина Порфирогенита о једном делу „словенских племена Милчана и Березита Сорба из Беле Србије“, који су се под водством владара Дервана населили на Балканском полуострву након пропасти западног Римског царства и након смрти хунског владара Атиле (Kollár 1830, 343-344). Један од потомака владара тог словенског народа се звао Селимир, а међу северним словенским народима је дуги низ векова било распрострањено сећање да су Селимирова браћа били „Лех, Чех и Рус који су из Илирије 550. године довели словенске народе у српску државу Тривалу (Трибалу), а затим у Чешку, Моравску, Лешку и Русију.“ (Јанковић 2015, 40; Кречмер 2021, 140; Наумов 1982, 198-201).

Међутим, таква верзија преднемањићког периода историје до данас је остала сведена на спомињање и изучавање свега неколико сачуваних преписа примарних средњовековних историјских извора са Балканског полуострва који се односе на тај период, а дело Милоша Милојевића је све до првих година двадесет и првог века било сакривано од шире јавности у Србији.

Још од петнаестог века, када су представници Османског турског царства завладали Балканским полуострвом, било је уништавано културно благо које је сведочило о српској историји, као што је, на пример, била библиотека манастира Манасије - задужбине деспота Стефана Лазаревића у петнаестом веку, са изузетно вредним државним документима и артефактима. Културно благо је било уништавано и одношено из земље и према извештајима начелника уставничке српске владе *Попечитељства Просвећенија Србије*, и затим, према извештајима археолога и управника Народног музеја Михајла Валтровића, и касније у деветнаестом веку, и тај процес се наставио и у мирнодопским и ратним периодима током двадесетог века. Током Првог светског рата биле су спаљиване библиотеке и архиви српских манастира и био је бомбардован Народни музеј у Београду, а након Првог светског рата била су уништена и склоњена од очију јавности многа вредна сабрана дела српског историчара Милоша С. Милојевића која су сведочила о свеукупној историји српског народа. Историчар, архивар и дипломата Војислав М. Јовановић–Марамбо је податке о уништавању српског културног блага током Првог и Другог светског рата обелоданио у књизи *Потрага за украденом историјом* 2010. године. Током Првог и Другог светског рата комплетна архивска историјска грађа Краљевине Србије била је однешена, а градска библиотека на Косанчићевом венцу у Београду, са преко 1.500 средњовековних рукописних књига и 300.000 књига, међу којима су били *Типик светог Саве Јерусалимског* и познати средњовековни роман *Александрида*, била је бомбардована почетком Другог светског рата. Чин бомбардовања библиотеке Србије је био извршен како би се, према сведочењу тадашњег немачког војног

генерала Александра Лера „уништио културни код српског народа“. Током Другог светског рата такође је одвежено из Србије преко 40 великих железничких вагона са културним благом, које никад није било враћено натраг у земљу (Краљ 2011; Матовић 2016; Јовановић-Марамбо 2010).

Тако се у модерном периоду историје обелоданило да су, уз разлоге геополитичке природе, у објашњавању проблема распознавања српског идентитета у преднемањићком периоду били умешани и разлози философске и теолошке природе. Уништавање, негирање, сакривање и искривљавање историјских чињеница о постојању и трајању културе српског народа, које је извршено у историографији која се односи на српски идентитет у преднемањићком периоду, надилази питање (гео)политике и оно открива разлику у схватању политичке философије представника власти некадашњег западног Старог/Новог Римског царства на једној страни, и представника власти источног Константинопољског и словенских царстава и њихових наследних држава на другој страни. Иако се у јудеохришћанској и исламској цивилизацији поштује Десет Божјих Заповести, од којих једна гласи „Не пожели ништа туђе“ (*Стари завет*, „2. Мој 20, 2-17“; „Поновљени Закон“ 5:6–21), у периоду средњовековног и модерног колонијализма дошло је до изражаја кршење Божјих Заповести не само чином присвајања територија и природних ресурса других држава, него и присвајањем права на интерпретацију преднемањићког периода у српској историји. У модерној и постмодерној српској држави то се очитовало у ометању неких истакнутих научних радника који су истраживали историју преднемањићког периода српске историје, као што су били историчари и правници Милош С. Милојевић и Радослав Грујић или археолог Ђорђе Јанковић.

историчар Милош С. Милојевић (1840-1897),
рад сликара Стевана Тодоровића (1878)
(извор: *sr.wikipedia.org*)

теолог и историчар Радослав Грујић (1878-1955)

археолог Ђорђе Јанковић (1947-2016)

(извор: *sr.wikipedia.org*)

(извор: Д. Јевремовић, *politika.rs*)

Ови научни радници су резултатима својих истраживања доказали и сачували важне историјске чињенице о српској историји њиховим савременицима и будућим генерацијама. Али, истовремено су губили своја радна места и трпели разне притиске од стране присталица такозване германско-нордијске верзије српске историје, који су, према речима археолога Ђорђа Јанковића, желели да докажу да „Словени, а међу њима и Срби, немају никакву улогу вредну помена у Европи пре дванаестог столећа“ (Јанковић 2018). Таква тежња присталица германско-нордијске верзије српске историје је била претенциозна и научно неоснована самом чињеницом да обим распостирања, економска моћ, правно уређење и високи ниво културе у доба владавине цара Немањића доказују да се такво моћно средњовековно царство није могло створити само у току од два и по века, него да је оно било последица континуитета функционисања српских државних заједница са правним и моралним законима, државном религијом, добром политичком, војном и економском организацијом и културом читав низ векова пре њега.

До Берлинског конгреса 1878. године, на основу списка античких аутора и до тада сачуваних српских средњовековних докумената и историјских хроника, у званичном образовном програму у Србији су генерације српских ђака училе о хиљадама година дугој историји српског народа, чије огранке су поједини историчари лоцирали не само на Балканском полуострву, него чак, у периоду предантичког и античког периода, и на северу Африке, у Анадолији и на северу Европе и Азије (Рајич 1794, 28; Бошковић 1866, 229; Бошковић 1906; Милојевић 1872; Стојановић 1927; Стојановић 1929). Истинитост дотадашње српске историографије

са мноштвом података о древности српског народа потврђује и чињеница да су владари у Хабсбуршкој монархији при Бечком двору имали *Илирскосербску канцеларију* и називали Србе «древним и славним илирско-сербским народом» (*Privileges of Emperors Leopold...1723, 1745*), а руски цар Петар Велики је у својој *Грамати српском народу* називао Србе «потомцима Хераклеида и цара Александра Великог» (*Грамата Петра Великога... 1711, 1744*). Због измена у подучавању историје српског народа након Берлинског конгреса 1878. године, и због уношења такозване „германско-нордијске“ верзије словенске историје у званични српски образовни програм, која је остала на снази у Србији до данашњих дана, различити археолози, филолози и историчари који су покушавали да изнесу истину о зачецима, трајању и природи српског идентитета научном методологијом и аргументацијом, међу њима и историчар Милош С. Милојевић, били су извржавани подсмеху, ненаучној врсти критике, па чак и смењивани са својих значајних функција у академским установама у којима су радили. Археолог Ђорђе Јанковић је због објављивања резултата својих научних истраживања о аутохтоности српског идентитета на Балканском полуострву и сам доживео отпуштање с посла и острацизам у академским круговима. Он је сумирао резултате својих истраживања реченицом: „Прошlost оних народа којима су уништени архиви, као Србима или Русима, и многих других, не можемо сазнати без археолошких ископавања.“ (Јанковић 2015, 23).

У средњем веку опловљавање и колонизација великих светских континената од стране трговачких и робовласничких компанија Венеције и Џенове, а затим и енглеских и

холандских компанија, донело је у средњовековну Европу не само нове трговачке производе, него и занимање за далекоисточне егзотичне философије, предантичку и античку паганску митологију и философију и појаву неоплатонизма у дотадашњој јудеохришћанској теократској Европи. Утицај «индо-арјанства» на философију Френсиса Бејкона и књижевност Виљема Шекспира најавио је и својеврстан утицај древног индо-арјанског паганства на дотадашњу схватање науке и уметности западноевропских философа и уметника (Dawkins 2004, 201-202). Уз то дошао је до изражаја и нарастајући утицај секуларног еволуционизма, просветитељства, позитивизма, антитеократског, антипатријархалног и антимонархијског анархизма (Laslett 1988), као и промоција ничеанско-спенсеровско-дарвиновог «индоевропског» и «индогерманског» «нат човека» над одређеним расама и народима. У деветнаестом веку утицајни западни историчари Теодор Момсен и Џон Лорд су тврдили да су древни скандинавски и дачко-гетски „Кимбри“ (Алани и Роксолани) били германско а не словенско племе (Lord 1869; Mommsen 1895), што се уклапало у тадашњу идеологију проглашавања изворних словенских „Индоарјана“ за „Индоевропљане“ и „Индогермане“ у западној историографији деветнаестог века. Томе је претходио скандинавски «готицизам» у средњем веку, чији северноевропски аутори су још увек у тадашњем периоду признавали да су три словенске групе «Венети, Словени и Анти» били идентични древним «Вандалима» из њихових историјских хроника (Krantz 1519; Krantz 1546, 241; Грот 2020, 6).

Међутим, у добу колонијалних освајања нових територија и присвајања и трговине ресурсима са тих територија,

било је потребно умањити историјску улогу теократских «источњака» Словена у дотадашњој историји светске цивилизације и оправдати полагање права западног „натчовека“ на колонизацију природних, људских и културних ресурса у културолошком и војном походу Европе на исток. Тај поход на исток уследио је након слабљења улоге Османског турског царства у црноморско-источномедитеранском подручју и трајао је током читавог деветнаестог века. Тако су почетком деветнаестог века званичници Хабсбуршког царства објавили своје аспирације према стављању територије Балканског полуострва под своју контролу. Након што су се устанци балканских народа против Османске турске власти појачали и након што је постало приметно да је након неколико векова владавине тим простором моћ Османског царства почела да опада, представници европских држава су тај период почели да схватају као добру могућност за припрему конкретних војних и невојних акција у склопу њихове геополитичке агенде “Прохода на Исток” (*Dragnacht Osten*).

У својим мемоарима из 1810. године аустријски војсковођа Јосиф Радецки је забележио свој став да је „река Дунав била основица аустријског војничког и политичког система и да је помоћу савеза са Француском Аустрија могла да стави под своју контролу Србију, Босну, Влашку и Молдавију“ (Поповић 1940, 54-57). Беч је био проглашен Дунавском метрополом као средиштем Дунавске монархије („Donaumonarchie“), односно Аустријске монархије (Parsons 2008). Тако је и званичник Бечког двора Јернеј Копитар унајмио филолога Вука Караџића и следбенике такозваног „панилирског“ или „панславенског“ покрета да реформишу

„древну илирскосрпску азбуку“ (*Danica Ilirska*, 1839), како би, у складу са идејом германског филолога и историчара Августа фон Шлецера који је сматрао да „Аустрија мора да се прошири до Црног мора“ (Otto 1839, 301-303) и да Беч мора да постане центар словенских студија“ (Vidmar 2009, 275), према властитом признању намере Јернеја Копитара: „Србија прекинула дотадашње политичке и културолошке везе са Русијом и балкански православни народи потпали под патронат Хабсбуршке монархије“ (Vidmar 2009, 269-275, 237; Ivić 1926, 262-263). Упркос снажном противљењу, чак и законској забрани Караџићеве активности као штетне по морал, обичаје и традицију српског народа у почетним деценијама модерне српске државе, реформа српског писма и језика коју је извршио Вук Караџић под патронажом Јернеја Копитара временом је прихваћена и постигла свој циљ онемогућавања тадашњих и будућих генерација српског народа да читају историографске изворе и књижевност на традиционалном српском језику и писму које је било у оптицају до времена такозване „Вукове реформе“ (Шаулић 1878).

Пре остварења тог плана Јернеја Копитара на Балканском полуострву, током осамнаестог века утемељењу германско-нордијске верзије историографије у Руском царству и у свету дала је значајан допринос русификована царица Екаатрина Друга, на чији позив је германски историчар Аугуст вон Шлецер дошао у Русију, преузео примат над интерпретацијом руске историје и уништио оригиналну руску историјску хронику монаха Нестора Кијевског *Повест временских лет* и објавио њен препис након што је дуги низ година радио на њеном преправљању (Otto, 1839, 301-303).

Такође, будући да су царица Екатарина Друга и цар Јосиф Други планирали да у случају распада Османског турског царства територије Србије и Босне припадну Аустријском царству, а Бугарска и источни Балкан Руском царству, аустријски агенти су прешавши реке Саву и Дунав почели да делују на придобијању српског народа за циљеве аустријске политике протеривања Османских Турака са српске територије (Гавриловић 1986; Пантелић 1933, 145-148) С друге стране, филолози Фридрих Тирш и Јаков Фалмерајер су, према плану да се „предупреди обнова источног царства“, написали нову граматику грчког језика и историју грчког народа, доприневши на тај начин плану устоличавања европских владара на престо новостворених модерних држава на Балканском полуострву. Према њиховим речима, њихова идеја је била стварање „једне проширене германске државе од Немачке преко Егејског мора и духовне уније између Баварске и древне Грчке“ (Benes 2008, 181; Thiersch 1830, i-xx; Thiersch 1833; Sergeant 1897, 2; Danfort 1984, 53-85).

На примеру научног дела историчара Милоша С. Милојевића, а касније и археолога Ђорђа Јанковића у Србији, види се да се по питању утврђивања периода у којему су владали претходници и преци владара из српске средњовековне династије Немањића, у српској историјској науци сукобљавају ставови не само око периода такозваног „досељавања Срба и Хрвата на Балканско полуострво“ у седмом веку, како тврди званична историографија у српском образовном програму и јавном дискурсу, него и око етницијата читаве скупине словенског народа, на челу са њиховим владарима, који су се борили против римских војних трупа у времену Старог Римског царства, а затим се насељавали

(враћали) на Балканско полуострво након неколико исељавања са Балканског полуострва у време владавине старог Римског царства над великим делом Балканског полуострва (Милојевић 1872; Милојевић 1877; Јанковић 2015, 115; Јанковић 2016, 56).

Спречавању да се о том периоду истражује и пише у српској историографији претходило је замешатељство на подручју светске историографије која се односи на подручје Балканског полуострва у доба цара Јустинијана. Према историчару Арне Кристенсену, у шестом веку римски политичар и писац Касиодор је на наговор тадашњег готског краља Теодорика написао на латинском језику касније загубљено дело *Историја Гота*, у коме је Касиодор из политичких разлога фалсификовао античку грчку и римску историју и приписао Готима историју скитских Гета (словенских Алана) ради лакше владавине Гота над Римљанима. Према историчару Кристенсену, на основу те изгубљене Касиодорове *Историје Гота* касније је историчар Јордан написао своје дело *Гетика (Историја Гота)*, јер се, према властитом признању, бојао да би Готи (Остроготи), којима је и сам припадао, након што их је 540. године победила војска константинопољског цара Јустинијана на челу са војсковођом Велизаром, могли да буду потпуно истиснути из Константинопољског царства (Christensen 2002, 346-348). Кристенсен тврди да су ова два политичка историјска фалсификата Касиодора и Јордана проузроковала каснију погрешну интерпретацију тог периода историје у европској историографији (Christensen 2002, 348). Касиодоровим и Јордановим историјским фалсификатима, насталим из политичких мотива у шестом веку, супростављене су тврдње Прокопија

Цезарејског, Исидора Севилског и Павла Оросијског да су Готи били Гети (Orosius reprint 1889, 5; Шаргић-Митић 2020, 315-316). У вези са тим периодом савремени историчар Ралф Метисен тврди да се радило не о досељавањима и освајањима такозваних „варвара“ на Балканско полуострво, него да се радило о „грађанским ратовима“ на подручју Балканског полуострва између припадника „готског“ народа и припадника војске цара Јустинијана (Mathisen 2020). За такозване „Готе“, како је овај народ називан у савременим европским изворима, средњовековни ромејски и словенски историчари су тврдили да се радило о „Гетима, односно Словенима“ (Симоката 3.4.7; 7.2.5, Љетопис попа Дукљанина, итд.). Средњовековне наводе о словенском пореклу Гота, односно Гета, потврђују резултатима својих истраживања и савремени археолози Ксенија Каспарова, Марк Шукин и Ђорђе Јанковић, истичући сличност културе словенског народа на подручју Балканског полуострва, Зарубинске културе између река Висле, Дњепра, Дунава, Азовског мора и Анадолије, и Пшеворске и Черњаховске културе, на чијем подручју су живели такозвани „Вандали Бастарни“ (преци Валамира који је ослободио Балканско полуострво од Хуна и Авара), касније прозвани „Венди“ (Јанковић 2016, 56; Каспарова 1981, 2, 57-79; Шукин 1998, 198-209). Ови археолошки подаци се поклапају са средњовековним словенским документима *Повест временских лет*, *Летописом монаха Лаврентија*, *Јоаникијевским летописом*, *Великорпољском хроником*, *Летописом попа Дукљанина*, *Фредегаровом хроником*, са историјском хроником Теофила Симокате, као и са преписом Јорданове *Гетике* 269; 272-273, према којем су готски, гетски или словенски владар Валамир, као и српски кнез Дерван са севера дошли на Балканско полуострво, победили

аварске и хунске војне снаге и настанили се на Балканском полуострву (Тарасов 2021; Јанковић 2016; Steinhübel 1999). Савремени историчари на основу рачунања династијских генерација повезују словенског владара Валамира (Владимира), који се према *Јоакимовском летопису* у петом веку настанио на Балканском полуострву, са династијом чешког кнеза Боривоја из деветог века из *Хронике Козме Прашког* као са претком Валамира (*Chron. Boem.* I, 10; 14; Тарасов 2021, 54–76) и уједно потомком славног Рурика (Тарасов 2021, 54–76). Подаци о оваквој генеалошкој и (гео)политичкој повезаности Срба са Балканског полуострва са северним словенским династијама из геополитичких и геоекономских разлога није се уклапала у планове европских политичара о продору на Исток, будући да им, што је историја одлука разних конвенција и конгреских одлука из деветнаестог века и доказала, није била потребна једна јака словенска држава као Србија на Балканском полуострву, повезана са својим братским моћним геополитичким словенским савезницима. Тако се проучавање средњовековних српских, чешких, бугарских и руских средњовековних извора у овим државама занемарило, а некадашња повезаност преднемањих српских династија са Балканског полуострва са чешким и осталим словенским владарима на северу и истоку од Балканског полуострва свело се на митске представе о некадашњој браћи „Леху, Чеху и Русу који су из Илирије“ (балканског Подунавља) „550. године довели словенске народе у српску државу Тривалу (Трибалу), а затим у Чешку, Моравску, Лешку и Русију.“ (Јанковић 2015, 40; Кречмер 2021, 140; Наумов 1982, 198-201).

Историчар Милош Милојевић и археолог Ђорђе Јанковић су, свако у свом времену и својој струци, дошли до закључка да део „Белих Срба“ који се појављују у писаним изворима шестог века нису на Балканском полуострву наишли на Романе, чија насеља су пре тога уништили Хуни и Авари (Милојевић 1872; ур. Јанковић, 1986; Јанковић 2016), него да су они на том подручју затекли локалне „Србе-Илире“, како је Србе у својим званичним документима називао и Бечки двор (*Privileges of Emperors Leopold...1723, 1745*). Као што историјске историјске чињенице показују, по одласку Хуна, Авара, Германа и Латина са Балканског полуострва (Јанковић 2016) и по враћању и насељавању скупине народа под водством владара Девана (Дрвенара, Дрванића) на Балканско полуострво, локални народ на Балканском полуострву се не сукобљава са њима, него они мирно настављају суживот са њима. Тако у својој историјској хроници *Историја Салоне* архиђакон Тома Сплитски изједначава новопридошле „Готе“ са Словенима и у тринаестој глави ове историјске хронике описује како су новопридошли кнезови даривали и давали приносе за локалног хришћанског светитеља Светог Домнија (Дујма) (Thomas Archidiaconus репринт 1894, Шуљагић 2025). Такође и словенске, ромејске и латинске средњовековне хронике и житија описују преднемањићке владаре овог народа, пре и након орођавања њиховог владара Селимира са сестром Ладом цара Јустинијана, као владаре Срба Трибала, Дукљана, Илира, Дардана, Далмата, Сармата и Трачана“ (Cattalinich 1863; Ede 1918, 105; Иванова 2003; Coletto 1819, 43; Шуљагић 2025). Упркос занемаривању периода преднемањићких владара у српском образовном систему, на почетку двадесет и првог века, да се не ради о легенди о краљу Селимиру, него да су он и његови

потомци као што је био кнез Часлав заиста постојали, доказали су, између осталих, српски историчари и археолози који су открили градове којима су владали српски владари из наследне породичне линије краља Селимира. Тако је у Малом Зворнику крај реке Дрине, покрај једног монументалног града подигнутог у доба цара Јустинијана, историчар Дејан Павић пронашао српски град из времена борби Селимировог наследника Часлава против Угара, што је уједно и географска и материјална потврда податка о Чаславовим борбама против Угара у историјској хроници *Летопис попа Дукљанина*. (Субашић 2015). Због откривеног хришћанског епископског престола у том граду сматра се да је тај град, саграђен на сусретању некадашње територије римске провинције Паноније и провинције Далмације и подрињских рудника, који су опскрбљивали државну касу средњовековне Србије, био средиште епископије (Субашић 2015).

Локалитет Орловине крај Малог Зворника,
извор фотографије *zvornikdanas.com*

Такође су и археолози и стручњаци из Завода за заштиту споменика културе у Ваљеву на брду Браниг над кањоном оближње реке Градац пронашли трагове утврђења и насеља са хришћанским црквама раносредњовековне српске државе и недвосмислено утврдили да су на том простору који је спајао долину Колубаре са Ваљевским планинама и Подрињем у континуитету од седмог до десетог века живели Срби, те да је град био напуштен у време ратова кнеза Часлава против Угара (Субашић 2017; Шуљагић 2025). На површини од три хектара се налаже остаци вишеслојног утврђења крај једног античког пута који је водио кроз кањон реке Градац и који је спајао долину Колубаре са Ваљевским планинама и Подрињем. Будући да је то подручје обиловало рудним лежиштима злата, сребра, олова и бакра разумљиво је да је и пре оснивања српске средњовековне државе под владавином Немањића српска држава обиловала сировим металима и да су рударство и металургија били значајан фактор у развоју раноантичког и средњовековног српског друштва. Временом су житељи Ваљева називали остатке овог града различитим именима, од назива „Јеринин град“ (назив који се појављује тек касније у српској историји, али се у савременој Србији тај израз проширио на примере неколико археолошких остатака утврђења из различитих епоха) до назива „Бежане“, јер су у то насеље бежали и у њему се сакривали локални становници у време владавине Османских Турака на овом подручју (Субашић 2017). Осим што су се у самим градовима или око њих налазиле ранохришћанске цркве, монаси из локалног становништва су живели и у пећинама у њиховој околини. Научници сматрају да су због таквих испосница – ћелија и каснији познати српски

манастир Ћелије у околини Бранговића и Ваљева добио тај назив (Субашић 2015; Субашић 2017).

Такође су и у околини данашњег града Пријепоља у Србији пронађени остаци већег насеља урбаног карактера и епископске резиденције у доба цара Управде Јустинијана и династије Свевладовића на територији Србије, о чему сведочи и натпис да је „епископ Стефан“ изградио и обновио епископску резиденцију са пратећим објектима „у доба владавине цара Јустинијана“ (Булић и Алексић Чеврљаковић 2013, 223). Да су се, како је тврдио аутор књиге *Историја Срба* и уједно аустроугарски намесник у Босни Венијамин Калај, Срби заиста доселили први пут на Балканско полуострву „у првој половини седмог века у налету скитничких пљачкања» (Калај 1882, 9; Јиричек 1952, 25,45,56-57) мала је могућност да би били у стању да само за пар векова у низу асимилију аутохтоно становништво на Балканском полуострву, наметну им свој језик, писмо и име, прихвате хришћанство, изграде епископска средишта која сведоче о традиционално увреженој и разгранатој структури изворне хришћанске вере на тим просторима, као и урбана насеља са развијеном привредом, трговином и монументалним грађевинама.

О симбиози српских племена полабских Сораба и балканских Срба, чији је владар био Селимир из династије Свевладовића, писао је и теолог и историчар Ђовани Каталинић у свом делу *Storia della Dalmazia*: „Илири или Пелазги скитског порекла са Јадранског мора, пореклом и језиком били су повезани са копненим „Панонима и Трибалима“, познатима као „Скити, Сармати или Бастарни“ до трећег века, пред доба када су „људи словенске расе Пацинаци,

Скити, Волгари, Валхае или Влахи, Валаки, Власи („Valhae o Vhlasi“) из Северне Европе и са обала Балтичког мора заузели све покрајине око Дунава (Cattalinich 1863,7,10-12,14-15,17; Шуљагић 2025) и били савезници Гетима под Тотилом и Словенима под Остроилом, желећи да се ослободе Римљана“. Каталинић је писао и да су ови „аутохтони Словени показали велики карактер у периоду кад су били под влашћу цесара и да су чврсто одржавали хришћанство из доба апостола Светог Тита и Светог Дујма“ (Cattalinich 1863,7,10-12,14-15,17; Шуљагић 2025). Ови Каталинићеви наводи се надовезују на навод из *Новог Завета* да су Свети Петар и Павле са осталим првим апостолима проповедали хришћанство на подручју Илирика, Далмације и Македоније, као и на наводе из српских средњовековних извора да су апостол Тит саградили цркву Светог Петра и Павла у Расу, која је касније била важно средиште српске државности (*Нови завет*, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“, 4. 10; „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“, 15.19; Стојановић 1927, 46,33,194; Шуљагић 2025).

Каталинићеви наводи слажу се са списима сплитског архиђакона Томе, који цитира да је “папа Јован Десети тврдио да су Словени били крштени од апостолских времена”, а папа Јован Осми је тврдио да су “преци преднемањићког кнеза Мутимира били потчињени Панонској архиепископији несталој у хунској најезди” (Јанковић 2015, 172-173). Каталинићеви наводи о борби балканских Словена против јереси добија своју линеарну повезницу у случају питања порекла владара славне српске династије Немањића. Постоје сачувани средњовековни српски и бугарски житија, летописи, повеље и разни српски државни документи, према

којима су преци Немањића били српски/римски (ромејски) цареви Константин Велики, Ликиније и Управда Јустинијан, и њима наследна линија српских владара који су истрајавали у одбрани изворног хришћанства од разних јереси. Немањићи су у линеарном низу наставили владати у својој држави на основу концепта јединства хришћанске духовне и царске власти у такозваној држави „теодулији“, која је била озваничена у доба владавине цара Управде Јустинијана „Царском одлуком“ број 6 у *Јустинијановом законику* (Стојановић 1927, Barnes 1978,78; ур. Петков. 1986, 145-146; 371-372; Sevcenko 1982; Андрејић 2009, 140). Према археолошким налазима Срби су заиста кроз векове одржавали апостолско хришћанство, што показује архитектура раних хришћанских цркава „апостолиона“ и традиција слављења породичних слава хришћанских светаца у јужном делу таквих цркава, као и вековима у низу потврђено поштовање ранохришћанске цркве Пречисте Богородице Крајинске у којој је био сахрањен српски краљ Свети Јован Владимир са супругом Косаром (Јанковић 2007, 85-87; Јанковић 2015, 87, 215, 319-320).

С друге стране, како је историчар Милош Милојевић документовао сакупљањем, бележењем, компилирањем и објављивањем средњовековних државних докумената, народних песама, обичаја и артефаката са подручја данашњег Косова и Метохије, односно некадашње Старе Србије, још од претходних времена блиски и сродни сународници Срби-Илири-Словени и Дерванови «Бели Срби» под водством својих преднемањићких и немањићких владара одржавали су сећање на личности, догађаје и процесе из периода пре династије Немањића. Древне обредне, епске и народне

песме старих српских племена са подручја Старе Србије, које је сакупио историчар Милош Милојевић и објавио 1869. године под називом *Песме и обичаји укупног народа српског – Обредне песме* објашњавају део историје који се односи на српске владаре из периода од петог до седмог века на Балканском полуострву. Древне епске и народне песме племена Милчана и Брџака из Старе Србије су описивале „дванаест старих српбских племена и тринаест братстава“, међу њима и племе Пољане, чија једна „Пољанска песма“ започиње стиховима „Слави (славу) слонжни цар Селимир во стара земља Сарбска, Ни во Сарбска земља страна Авлонска, Авлонска стара Полонска, На крајина Сарбска и Гарчка, на та међа љута карвава...“; једна песма Пољана из Битољске нахије спомиње „србску земљу Маћедонију“, а једна песма племена Мијака гласи: „Шетат моме крај бела Вардара, крај Вардара во Маћедонија, Во Маћедонија во србска мајка, Во србска мајка Стара Србија“ (Арсеновић 2008, 96-97; Шуљагић 2025). Милојевићево објављивање древних народних песама и историјских и археолошких података везаних за подручје Старе Србије и за период владавине цара Теодосија Првог, цара Јустинијана, војводе Валамира¹, хунског кана Атиле и цара Хераклија у недовољно разјашњеном периоду историје српског народа од четвртог до седмог века драгоцено је са више аспеката. Тај Милојевићев подухват – завештање односи се не само на утврђивање периода и тока живљења и досељавања српског становништва на Балканском полуострву, него и на успостављање, како је то дефинисао археолог Ђорђе Јанковић „помесне цркве Срба“ у доба такозваног Илирика, када је Илирик са дијацезама

¹ “Валамира” - „Валамера“ или „Владимира“, како је такође забележен у осталим примарним и секундарним историјским изворима.

Дакијом и Македонијом постао саставни део источног Ромејског царства. О том периоду је писао историчар Милојевић, између осталих својих дела, у делу *Наши манастири и калуђерство* (Милојевић 1881). Наиме, након што је цар Јустинијан у својој *XI Новели* прогласио Сирмијум (данашња Сремска Митровица) за средиште префектуре Илирик, уследили су напади Хуна 441-442. године, након чега је Сирмијум изгубио ту функцију у корист Солуна, што је довело и до пресељења префекта, администрације и вероватно дела сирмијумског становништва у Солун и Салону.

У старим народним песмама Старе Србије, које је сакупио и објавио Милош Милојевић, народ је називао оснивача царске лозе Немањића Стефана Немању „Дрванићем“ од „србских цара лозе Дрвенара“ из „србске дједовине миле Зете“, „из питомог Драча у крај море из те Зете“ (Милојевић 1869; Арсеновић 2008). Према словенским и латинским изворима, те према историчарима Андрији Качићу-Миошићу и Милошу Милојевићу, ови Срби-Словени су од 492. године владали у Скадру, а њихов владар Селимир, што је било древно руско име (Шохина 2014, 15), владао је 526. године Далмацијом (Милојевић 1872; Качић-Миошић, репринт 1942).

Милош Милојевић је сматрао да су Дрвенари дошли 527. године „идући браћи својој у помоћ, а 547. године они прођу тако рећи сву Империју од Дунава па до Драча... утамањујући и Римљане и Аваре“ (Милојевић 1872, 38). У вези са владаром Селимиром се поклапају наводи из списка *Gesta regum Sclavorum* (Летонис Пона Дукљанина) и списка *De administratio imperio* цара-хроничара Константина Порфирогенита (Логос 2017, 35-37). Неки наследници из те лозе,

као што су били краљ Бело Павлимир и његов син Прелимир касније су „столовали у Требињу и владали Скадром“ (Буровић 2014, 31), а неки од њих су се женили бугарским и константинопољским принцезама (Живковић 2006, 95; Јанковић 2007, 118). У житијима Светог Саве и Стефана „Првовенчаног“ Немањића аутори су истицали да је њихов отац Стефан Немања „вратио своје отечество“ од Ромејског царства (Стефан Првовенчани 40-44; Јанковић 2015, 250), али и за њихове претходнике, владаре из преднемањићке династије постоје такви наводи, на пример, да је Стефан Војислав „примио старешинство у земљи „отаца својих“ које су тада биле под грчком (византијском) влашћу“ (Вукићевић 1911, 2).

С друге стране неодређеност географске, етничке и етнографске одреднице српског идентитета у преднемањићком периоду огледа се и у чињеници да је римокатолички свештеник и историчар Ордерик Витал у свом делу *Црквена историја* (*Ecclesiasticae historiae*), једној од најзначајних хроника о историји Нормана, Енглеза и Француза у једанаестом и дванаестом веку, називао српског краља Петра Константина Бодина из дванаестог века, на основу тадашњих историјских списа из Барија, „краљем Славоније, Русије и Бугарске“ (Vitalis 1845, 187). Такође се и за светог краља Јована Владимира, којег су ромејски историчари називали „краљем Срба Трибала“ и у чије време се писало глагољским писмом, писало да је владао „читавом Далмацијом и Илириком“ (Томовић 1990, 5-18; Јанковић 2007, 213, 229). У смислу таквог широког географског одређења распостиранија српске преднемањићке државе којом су владали краљ Петар Констатин Бодин и свети краљ Јован Владимир значајно је напоменути да је сплитски архиђакон Тома, који је

изједначавао Словене и Готе у свом делу *Historia Salonitana*, називао глаголицу „готским словима“ (Thomas Archidiaconus reprint 1894, 49). Римокатолички свештеници су ово писмо називали „littera sclava“ („словенско писмо“) (Štefanić 1976, 24, 27-28) и „буквица“ (Štefanić 1976, 34-35). Глаголица је била писмо које се уз ћирилицу употребљавало у периоду преднемањихких владара и на њој је био написан један од до сада српској јавности познатих као најранијих сачуваних српских докумената *Синајски псалтир* монаха Димитрија из једанаестог века (српска редакција старословенског језика). Филолози су пронашли његову сличност са моравско-кијевским *Мисалом* и са документима који су се употребљавали у средњовековном Полимљу и Рашкој епархији у доба владара из преднемањихке династије (Савић 2022, 23,24,35,37), као и одређену сличност са сарматским „тамгама“ са Црног мора у старој Русији и са грузијским и јерменским писмом (Vernadsky 1946, 353-359).

Уз ове податке, историчар Милош Милојевић је једном својом карактеристичном белешком, насталом за време његових истраживања натписа на црквама у Старој Србији, наишао на натпис на надвратнику цркве Пресвете Богородице у Муштутишту крај Призрена, који потврђује да се на том подручју, унутар једног широког балканско-црноморског подручја, рачунало време заједничким календаром од древних времена до периода у којем је историчар Милојевић живео и радио. У *Путонисима по Старој Србији* из 1877. године таква белешка историчара Милоша Милојевића имплицитно описује не само дуготрајност и континуираност живљења српског народа на Балканском полуострву, него и проширеност хиљадама година дуге употребе заједничког

календара у православним словенским државама. Будући да је та црква оштећена у јуну 1999. године у рату за отцепљење територије Косова и Метохије од тадашње Републике Србије у оквиру државе СР Југославије, Милојевићев препис то црквеног натписа исписаног старим српским писмом са употребом древних знакова и симбола календара, тим више је значајан. Свети Сава и владари из династије Немањића су означавањем датума према изворном српском (словенском, трачком) календару на натписима и фрескама на црквама које су градили на Косову и Метохији и у државним документима оставили у завештање будућим генерацијама знање о древности српског календара, којим се рачуна време од почетка обнове људске цивилизације након Великог потопа 5508 година пре Христа (*Стари завет*, „Књига постања“ 6.13-20).

1.2. Тешкоће у сазнавању идеолошке основе и геополитичког положаја српске средњовековне државе: са освртом на случај истраживања историчара Милоша С. Милојевића

Милојевићеве забелешке о црквама и палатама које је градио и обнављао Управа Јустинијан на југу Балканског полуострва, укључујући ту и цркву светих мученика Срђа и Вакха код града Скадра над реком Бојаном (Barbenam), дају информације о континуитету поштовања српских преднемањихких и немањихких владара према тим црквама. У цркви посвећеној светим мученицима Срђу и Вакху, која је данас оштећена и занемарена од стране српске државе и народа, били су сахрањивани неки најзначајнији преднемањихки српски владари, као што су били Стефан Михајло и његов син Петар Константин Бодин (Радуловић 1939, 4). Свети Сава је заснивао материјалне темеље црква Српске православне цркве на заоставштини прве апостолске „илирске“ цркве, односно, будући да су Срби у званичним документима Бечког били схватани и изједначавани са „Илирима“ (*Privileges of Emperors Leopold...1723, 1745*) „илирскосрпске“ цркве, која се ослањала на Сирмијум, Прву Јустинијану и остала рана хришћанска средишта на Балканском полуострву (Милојевић 1872; Милојевић 1881; Јанковић 2007; Јанковић 2015).

Како показују изводи из компилације *Законоправило Светог Саве*, Свети Сава је духовне црквене законе заснивао, између осталог, на изводима из *Законика цара Јустинијана*. Археолози Сима Ћирковић и Ђорђе Јанковић дошли су до закључка, на основу својих истраживања територије Неродимља, Пауна, Сврчина, Штимља крај Урошевца,

Призрена, Истока и осталих насеља на Косову и Метохији, да су владари из династије Немањића градили цркве и дворове на темељу ранохришћанских цркава и палата преднемањићких владара од шестог до једанаестог века (CirKovic 1989: 83). Посебна пажња коју је цар Јустинијан посветио обнови, изградњи и правном уређењу цркава и насеља на том подручју Старе Србије може да се објасни словенским (српским, илирским) пореклом цара Јустинијана. Словенско порекло цара Јустинијана одређени савремени историчари су покушали да оспоре, углавном критикујући теолога и историчара Ивана Марнавића који је писао о словенском пореклу цара Јустинијана, али истовремено они нису имали основа да критикују раније историјске изворе на које се ослањао Иван Марнавић истичући словенско порекло цара Јустинијана у својим делима (Радојчић 1940, 169-248; Petrovich 1967 1-28; Јанковић 2015, 125-133). Наводе из средњовековних српских и бугарских извора о царевима Константину и Ликинију и Управди Јустинијану као прецима династије Немањића потврђују списи, међу њима и *Љетопис попа Дукљанина*, према којима се краљ Селимир оженио тетком Ладом цара Управе Јустинијана. Узимајући у обзир све ове наведене податке о сличности и истоветности рачунања календара, писма, језика, религије, етницитета и обичаја и манира српског народа под владавином владара из преднемањићке, а затим немањићке династије, може да се закључи да је допринос историчара Милоша Милојевића проучавању преднемањићког периода и одрежењу синтезе преднемањићког и немањићког периода српске историје драгоцен за српску, словенску и светску историографију.

Међутим, баш као и многе важне чињенице из пред-немањићког периода историје српског народа, тако и дело овог великана српске историографије још увек не добија одговарајућу потврду своје веродостојности и сврсисходности у јавном дискурсу и званичном образовном систему у Србији. Ипак, оно даје солидну основу за даља мултидисциплинарна и интердисциплинарна истраживања на тему распознавања српског идентитета у преднемањићком периоду историје српског народа.

Једне од најзанемариванијих података, или чак најскриванијих података у српској историографији о обиму територије српске државе у доба владавине преднемањићких династија и владавине династије Немањића, што се поготово односи на период владавине цара Стефана Душана Немањића, дао је историчар и професор Београдског ученог друштва Милош С. Милојевић. За историчара Милоша Милојевића је било карактеристично да се није образовао само у Србији или у академским средиштима западне и средње Европе, него и на државном универзитету у Москви, где се упознао са примарним историјским изворима руских историчара, арапских историчара и историчара Египатског калифата који су се односили на српску историју, док је у Кијеву студирао упоредну словенску филологију, историју и историју књижевности (Милојевић 1872, 119; Радосављевић 2019, 180). Приликом студирања историје, права и философије у Москви, Милојевић је спознао да се у тамошњем такозваном „пансловенском“ покрету, за разлику од руских и бугарских интелектуалаца, нису истицали српски интелектуалци који су могли да документовано објасне словенској јавности државне границе и етнички састав пред-Османске

српске државе и српске државе под Османском влашћу. Због тога је Милојевић по повратку у Србију објављивао чланке на ту тему „Пропаганда у Турској“ у часопису *Световид*, али тај часопис због свог малог тиража није имао утицаја на политику у Србији (Радосављевић 2019, 207). Међутим, историчар Милош С. Милојевић учинио је један корак више у односу на своје сународнике историчаре у Србији. До периода његових теоријских сазнања и емпиријских истраживања у вези са територијом Старе Србије, Кнежевина Србија под управом књаза Михаила Обреновића се ослањала на ставове научника из Беча или Санкт Петербурга у вези са тим подручјем (Хаџи Васиљевић 1928, 317–318). Будући свестан значаја Старе Србије за очување српског идентитета у времену у којем је живео и деловао, Милош С. Милојевић је одлучио да се у јуну 1870. године лично упути на подручје данашњег Косова и Метохије (Стару Србију) у изузетно несигурним околностима по његов властити живот. Тамо је, чак и прерушавајући се у појединим ситуацијама, истражио и оставио за јавност податке о топонимији, етничком саставу, постојећим и срушеним црквама, црквштима и гробљима, старим књигама и средњовековним документима и артефактима који су сведочили о изворишту и континуитету српске државе и уопште српског идентитета у Старој Србији.

Веродостојност резултата његових тадашњих истраживања у Старој Србији потврдила су дела *Етничка карта дела Старе Србије, према путопису Милоша С. Милојевића 1871-1877. год.* географа Мирчете Вемића из 2005. и 2006. године (Милојевић. 1873; Вемић 2005; Вемић 2006). Такође, иако је у савременом добу приликом пописа око две хиљаде

топонима, од чега преко хиљаду цркава и манастира Српске православне цркве, црквишта и гробалја српских бораца и осталих споменика српске баштине на подручју Косова и Метохије, картограф Хаџи Љубиша Гвоић назначио да нису још увек пописани сви топоними српске баштине на тој територији (Гвоић 2015), извесно је да је историчар Милош С. Милојевић дао немерљив допринос приликом састављања тог савременог пописа српског културног наслеђа на Косову и Метохији. Уз такав велики допринос историчара Милоша С. Милојевића српској историографији и уопште очувању српског културног наслеђа, његов проналазак и штампање *Дечанских хрисовуља* из прве половине четрнаестог века је један од најзначајнијих доприноса које је појединац у модерној држави Србији могао да учини за доказивање правне и историјске тапије српског народа и државе на територију метоха манастира Високи Дечани на територију Старе Србије.

Лоза династије Немањића у манастирској цркви
Христа Пантократора у манастиру Високи Дечани,
14. века (извор: sr.wikipedia.org)

У времену када је Милош С. Милојевић открио јавно-сти *Дечанске хрисовуље*, на простору Старе Србије и уопште Балканског полуострва биле су укрштене идеја продора на исток војсковођа Наполеона, идеја проширења „германско-нордијског царства до Црног мора и Русије, и устоличавања Беча за средиште словенских студија“ историчара

Августа фон Шлецера и политичара Клеменса фон Метерниха; идеја „продужења Баварске до Егејског мора помоћу паганске неоантичке уније Баварске и нове државе Грчке“ филолога Вилхелма Фридриха Тирша; идеја Карла Маркса о „проширењу Бисмарковог царства на исток под плаштом борбе за радничка права и укидања државе“ и идеје управника Бечке библиотеке Јернеја Копитара и британског дипломате Дејвида Уркарта о уврштењу Србије у културно-политички круг Француске и Енглеске „далеко од азијског панславизма Русије“ (Vidmar 2009, 275-276, 306, 307, 309; Екмечић 1989, 473; Екмечић 2000, 232-279; Bataković 1994, 157-183; Thiersch 1833; Benes 181; Draper 1990). У таквом геополитичком окружењу западних колонијалних агенди према Србији, откриће *Дечанских хрисовуљи*, српских манастира, српских традиционалних епских песама, старог српског писма, артефаката и осталих доказа српске државности на територију Старе Србије од стране Милоша С. Милојевића није било пожељно за излагање широј српској и светској јавности. Због тога је Милош С. Милојевић уместо похвала за свој прегоран рад доживео оспоравања, критике, па чак и исмејавања од стране домаће и стране академске заједнице.

Имајући у виду и његову војну активност у одбрани подручја Старе Србије од Османске турске војске и његово академско „уплитање“ у геополитичке планове Аустроугарске, Османске Турске и Велф-Хановер династије на Балканском полуострву, академска „хајка“ и острахизација Милоша С. Милојевића је лако објашњива. Европски политичари, како је то објашњавао саветник баварског краља Лудвига Првог филолог Вилхелм Фридрих Тирш, у случају повлачења Османског турског царства са Балканског

полуострва желели су да спрече обнову «Византско-Хеленског царства», односно обнову пред-османског уједињеног грчко-јерменско-грузијско-словенског Константинопољског царства, које је могло да угрози колонијалне политичке и економске аспирације европских династија на Балканском полуострву и на њиховом путу ка природним ресурсима Азије и Блиског истока (Benes 2008,181; Gourgouris 1996). Било је планирано да у случају повлачења Османског царства са Балканског полуострва буду, према аустријском министру спољних послова Агенору Голуховском, створене „што је могуће већа држава Грчка, велика Румунија, слаба Србија, мала Црна Гора и слободна Албанија“ (Бакић 2017, 137). У том смислу сврха стварања модерне грчке државе, као новоуспостављене нео-античке верзије хеленско-баварске грчке државе, „са њеном важном позицијом у источном Медитеранском мору“ била је да се превасходно спречи да таква држава постане „штићеник Русије“ (Milich 2000; 32-33; Vidmar 2009, 305; Tsoucalas 1996).

Аустријски министар спољних послова Аустрије Агенор Голуховски, који је почетком друге половине деветнаестог века имао удела у укидању Војводства Србије и Тамишког Баната и у њиховом присаједињењу Угарској и затим Аустроугарској, радио је такође и на стварању модерне државе Албаније као кнежевине под аустријским протекторатом, да би помоћу те државе онемогућио да Русија оствари свој политички утицај преко Србије, Црне Горе и Бугарске у јужном делу Балканског полуострва (Толева 2012). Према мишљењу историчара Франка Фокса, у планирању заснивања модерне државе Албаније, на чему су инстистирали представници моћних држава тог доба, првобитно је било

замишљено да та модерна албанска држава буде подељена између Срба и Црногораца (односно «српских Брђана у Црној Гори», како их је дефинисао историчар Франк Фокс) (Fox 1915, 160). Међутим, прво је након Берлинског конгреса 1878. године било одлучено успостављање модерне државе Црне Горе и спајање хабсбуршких и османских турских војних трупа на територији тадашњег Новопазарског санџака како би се онемогућио излазак Србије на Јадранско море (Scheer 2013; Rastovic 2012, 163-164). Такође је и аустроугарски министар спољних послова Џула Андраши планирао стварање модерне „македонске државе“ и аутономије Албаније и Бугарске, док је аустроугарски генерал Фридрих Бек прогласио подручје данашње државе Албаније „аустроугарском сфером утицаја“ (Храбак 1979, 167-168). Касније су представници аустроугарског политичког и војног врха планирали „превентиван рат“ против Срба због претензија Аустроугарске за заузимање Солунског залива (Митровић 2011). Због таквих аспирација према важним ресурсима средишњег и јужног дела Балканског полуострва, према извештајима аустријских дипломата, чак и током Првог светског рата неки од важних политичара у Србији у државном врху Србије, били су агенти Аустријског двора (Миладиновић 2016). У таквим унутрашњим и спољним околностима по модерну државу Србију, Милошу С. Милојевићу је било отежавано, а касније и у политичком и академском смислу онемогућено да шири историјску истину о полагању територијалног, културолошког, правног и политичког права српског народа и државе на територију Старе Србије.

У трагичним околностима по сувереност српске државе након Берлинског конгреса 1878. године историчар

Милош С. Милојевић је прикупио и објавио *Дечанске христовуље* из четрнаестог века као завештање тадашњој и будућим генерацијама српског народа, којима је била потврђена тапија српске државности на територији Старе Србије. Између осталог, и због таквог свог чина – завештања, историчар Милош С. Милојевић је претрпео отворени прогон и острахизацију од стране политичара и академске заједнице у држави Србији и иностранству. Трагичан апсурд такве ситуације је продужен чињеницом да више од једног века, и у данашњим данима, академска стигматизација лика и дела историчара Милоша С. Милојевића постојано траје.

У вези са сазнавањем обима територије и одредница средњовековног Душановог царства битно је да се зна да су у критици Милоша С. Милојевића, који се активно бавио истраживањима на тему средњовековне српске државе, посебно били експонирани његови савременици министар црквених дела и просвете Стојан Новаковић и историчар и богослов Иларион Руварац, и сами критиковани од њихових сународника, савременика, али и каснијих академских радника у вези са својим политичким и академским деловањем. Тадашњи утицајни историчар архимандрит Иларион Руварац је исмејавао „романтичарску историографију“ свог савременика Милоша С. Милојевића, али он је тиме уједно исмејавао и познатог палеолингвисту Милана Будимира, слависту Френсиса Конта и историчара Олега Трубачова чији су резултати истраживања били подударни са тезама и доказима из Милојевићеве научне заоставштине (Андрејић 2005, 198-199). Критичар Милоша С. Милојевића Иларион Руварац био је од стране појединих српских академских радника и сам критикован да је „у сврху политичких

и геостратешких интереса Беча срушио српску самородну историјску школу, потпуно запливао струјом модерне немачке историографије и допринео превласти бечко-берлинске филолошке школе у Србији“; да „Руварчево писање није имало логичне и правне вредности, него је писао из ината“ и да „према Руварцу Српство није смело да има историјских идеала нити великих историјских личности, па му је тако сметао и цар Душан, и због тога његов рад о прошлости Црне Горе није био руковођен објективним, научним истинама“ (Пламенац 1912, 2; Андрејић 2005 187-188).

Такве критике српских академских радника су потврђене и у страним академским часописима, где је истакнуто да је српски теолог и историчар Иларион Руварац, школован у Бечу за правника, дружећи се у Бечу са осталим тадашњим српским реформистима Вуком Карацићем и Ђуром Даничићем, у области историографије био под утицајем историчара Алберта Јегера, Фридриха Шлосера, Георга Гервинуса и Иштвана Катоне; да је био „јакло лојалан Хабсбуршкој династији“ и да је „константно одбацивао либералне и демократске аспирације Срба у Угарској“, сматрајући да су „Срби као народ везан за идеологију били болесни“; да „није постојало златно доба српске историје“ нити „српска Спарта“ позната по храбрости и бунтовништву њених становника као најрепрезентативнијих представника српства и да је „Црна Гора била део Османског турског царства у раном модерном периоду“ (Antolović 2016, 337-338, 342-345). Уз то, архимандрит Иларион Руварац је својим омаловажавањем грофа Ђурађа Бранковића утицао да се у тадашње време Бранковићева историјска *Хроника* не штампа и да не заживи у српској историографији (Милосављевић 2014, 120).

С друге стране, и министар црквених дела и просвете Стојан Новаковић, Милојевићев школски друг из Шапца, иако је био образован као филолог, такође је оспоравао Милојевићево историографско научно дело и фаворизовао Љубомира Ковачевића у области историографије, као и Чедомиља Мијатовића у области теологије, историографије и политике, иако је Ковачевић био биолог, а Мијатовић економиста по струци (Андрејић 2005, 195-196). Стојан Новаковић јесте једно кратко време током 1872. године био у „Одбору за учитеље и школе у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини“, основаном 1868. године, чија сврха је била помагање одржавању српског идентитета у Старој Србији и за чије оснивање су били заслужни митрополит Михаило, Милош С. Милојевић и политичар Јован Ристић. (Радосављевић 2019, 180-181; Недељковић 2011, 288-289). Међутим, будући да је након Берлинског конгреса одржаног 1878. године тадашњи аустроугарски намесник у Босни и Херцеговини Венијамин Калај претио српском књазу Милану Обреновићу војном окупацијом Србије у случају да књаз Обреновић не потпише *Тајну конвенцију* којом је Србија требало да постане држава-сателит Аустроугарске империје, књаз Обреновић је морао да пристане на потписивање *Тајне конвенције* (Stoke 1990, 191-192). Затим је након потписивања *Тајне конвенције* 1882. године министар Стојан Новаковић унео у званичан српски образовни програм германсконордијску верзију српске историје према књизи *Историја Срба*, коју је написао политичар Венијамин Калај, према којој су се „Срби и Хрвати први пут доселили на Балканско полуострву у првој половини седмог века у налету скитничких пљачкања» (Калај 1882, 9; Јиричек 1952, 25,45,56-57; Калабић 2009; Ненадовић 1883, 456; 460-461). Такође, књазу Милану Обреновићу је

аустроугарска влада била наредила да смени „превише националистички и традиционално усмереног“ српског митрополита Михајла са места поглавара Српске православне цркве. Након тога представници тадашње српске владе су захтевали да Српска Православна Црква у априлу 1881. године спроведе запокон о наплаћивању црквене таксе на свештеничке чиновне и архијереске благослове. Након одбијања Архијерејског Сабора да то буде учињено, министар Стојан Новаковић је указом сменио и протерао митрополита Михаила у Бугарску и митрополит Михаило је остао без средстава за живот. Две године касније у Србији је била установљена незаконита црквена јерархија, учење руског језика је било укинато у Великој пколи и уз интервенцију министра Стојана Новаковића била је озваничена теза аустроугарског политичара Венијамина Калаја о Србима као досељеницима на Балканско полуострво у седмом веку (Војводић 2007, 20-21, Калај 1882, 9).

Митрополиту Михаилу су повратак у Србију омогућили представници владе и намесништва Србије тек 1889. године, када је митрополит Михаило приликом обележавања 500-е годишњице Боја на Косову миропомазао сина краља Милана Обреновића тринаестогодишњег Александра Обреновића у цркви манастира Жиче. Међутим, упркос документовано политичким, а не научним, мотивима критиковања Милојевићевог научног рада од стране тадашњег архимандрита Илариона Руварца и Стојана Новаковића, чак и у данашњим временима у научним круговима постоји тенденција да се цитирају Иларион Руварац и Стојан Новаковић у покушајима да се оправда академска стигматизација и занемареност открића и научних теза историчара Милоша С. Милојевића.

Милојевићева путовања по подручју Старе Србије су касније критиковали и Петар Костић под псеудонимом Величко Трпић и руски дипломата Иван Јастребов тврдњама да Милош Милојевић није пролазио местима за које је тврдио да је њима пролазио у Старој Србији, иако њих двојица нису били лично присутни када је Милојевић обилазио та места приликом свог боравка на Косову и Метохији. Тврдили су и да су неки артефакти које је Милојевић наводио и описивао у својим путописима нестали у међувремену, односно да су „били измишљени“ (Јастребов 2018; Јастребов 2020; Дедовић 2019, 341). Иако је заслуга руског дипломате Ивана Јастребова била у томе што је документовао српско културно и етничко наслеђе у Старој Србији, као и што је документовао тадашње насиље које су спроводиле чете Арбанаса над незаштићеном и бројчано мањим српским становништвом на том подручју (Терзић 2023), неки савремени историчари примећују да је руски дипломата Иван Јастребов велики део свог деловања „посветио разбијању национално-романтичарских митова, који су управо у његово време настајали на простору Балкана“ (Тимотијевић 2018, 211). На лимитираност научне делатности Милоша С. Милојевића такође је утицала чињеница да су чак и тадашње родољубиве организације као што је било „Друштво Светог Саве“, основано 1886. године од стране историчара, филолога и политичара Светомира Николајевића, биле повезане са интересима и контролом званичних српских политичара као што је био политичар, историчар и филолог Светомир Николајевић. Тако је и „Друштво Светог Саве“, међу чијим члановима је био и Милош С. Милојевић, у функцији помагања српске државне политике било замишљено да помаже свештенике и учитеље у Старој Србији. Међутим,

иако је Друштво Светог Саве имало подршку Министарства просвете и црквених дела и Министарства иностраних дела, Друштву је била строго забрањена „свака политичка циљ и радња“, подршка министарстава му је била укинута 1891. године и Друштву је био отежан рад све до 1903. године, те будући да је оснивач Друштва политичар Светомир Николајевић био један од водећих масона свог времена, Друштво је било оптуживано да је било масонска творевина (Ристић, 2022, 31).

Милош С. Милојевић је путовао преко Метохије посетивши Пећку патријаршију, Дечане и Призрен и стигао све до Елбасана (данашња Албанија), у чему је имао помоћ међу домаћим српским становништвом. Тако је настало његово дело *Путопис дела Праве (Старе) Србије*, објављено у три књиге (Милојевић 1871, 1872 и 1887), као и *Наши манастири и калуђерство* и *Народописни и земљописни преглед средњег дела Праве (Старе) Србије са етнографском мапом српских земаља у кнежевинама: Србији, Црној Гори, Бугарској, Краљевини Румунији, Аустро-Угарској и Турској Царевини* (Милојевић 1881 (репринт 1997)).

За манастире-задужбине, артефакте и документе и артефакте из периода владавине династије Немањића у Старој Србији било је карактеристично да су сведочили о тековинама српског идентитета из претходних временских периода који су досезали, према српском народном календару, све до периода обнове људске цивилизације након Великог потопа 5508. године пре Христа, што се временски поклапало са библијским Старим заветом (*Стари завет*, „Постање“ 6.13-20). У том смислу, један карактеристичан пример доприноса Милоша С. Милојевића очувању српског

идентитета који је остварио приликом његовог путовања кроз Стару Србију било је то да је Милојевић успео да открије и остави као своју заоставштину протумачен натпис на надвратнку цркве Пресвете Богородице Огидитрије у Муштушту у Русеничком Подгору код Призрена на Косову и Метохији, на којему су били забележени симболи и знакови из периода древне «винчанске» цивилизације у комбинацији са српском азбуком. Према том натпису на надвратнку цркве Пресвете Богородице, та црква, која је касније у деведесетим годинама двадесетог века готово била потпуно срушена, била је подигнута 6823. године или 1315. године након рођења Христа (Томовић 1974, 48; Ивановић 1984, 8–9; *Srbijadanas.net* 2014).

.. † Въ славу и крѣпости и не раздѣлѣна Троица поуе
се и създа се божѣстѣи и въсесвѣтъи храмъ прѣхнѣсти
владѣице наше Богородице Огидитриѣ ис темелна. За
прѣхнѣскаго кралѣ Ђроша съ трѣдомъ і споспешенимъ Јоана
келѣкаго казѣнца. Драгослава съ ѿленомъ съ подрѣжѣнимъ
своимъ. И Съ Станишомъ сыномъ си и съ: Аномъ дѣщерѣмъ си
въ лето 6823. ѿ к р е н."

Извор: Милојевић 1877, 104-106; *Srbijadanas.net*,
10.01.2014

Пре него што је била потписана *Тајна конвенција* између Бечког двора и неколицине српских политичара, без знања српског народа и Скупштине о њој, министар Стојан Новаковић је због важности *Дечанских хрисовуља* које је пронашао и сачувао Милош С. Милојевић, пристао да *Дечанске хрисовуље* буду одштапане у Државној штампарији у Београду 1880. године. У предговору издања *Дечанских хрисовуља* објављених „на Преображење 1880. године у Београду“ Стојан Новаковић је написао: „Хрисовуље су, као што ће се видети, две. тј. у два не много различна екземплара. Једна је од њих првашња, потписана краљем Дечанским. Друга је потписана краљем Стефаном Дечанским и краљем Стефаном Душаном.“ (*Дечанске хрисовуље* 1880 (репринт 2020), 160-161).

Краљ Стефан Дечански са сином Душаном,
на икони „Светог Николе” из 1327. године.

(извор: sr.wikipedia.org)

Манастир Високи Дечани,
задужбина краља Стефана Дечанског
и цара Стефана Душана Немањића, 14. век
(извор: [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Visoki_Dečani_Monastery.jpg))

У тексту *Дечанских хрисовуља* видео се оригинални потпис краља Стефана Уроша Трећег Дечанског на Дечанским хрисовуљама, исписан црвеном краљевском бојом, изнад којег су, као и у осталим српским средњовековним документима, били исписани древни симболи за вечност и време који су записивани у континуитету у Србији још од времена праисторије (Дечанске хрисовуље 1880 (2020), 361). На једном листу Дечанских хрисовуља су била два потписа, „сваки у три врсте, изведена крупним црвеним искићеним словима. Ти потписи су били потписи „Стефана Уроша Трећег по Милости Божјој крал всех србских и поморских земљ“ и „Стефана во Христа Бога верни крал всех србских и поморских земљ и предела гриских и булгарских“ (*Дечанске хрисовуље* 1880 (2020), 315).

Према *Дечанским хрисовуљама* властелинству манастира Високи Дечани, којег су подигли краљ Стефан Немањић Дечански и његов син цар Стефан Душан Немањић у првој половини четрнаестог века припадала је територија данашњег Косова и Метохије, Северна Албаније и дела Црне Горе. Таква правна тапија српског народа и државе на територију Старе Србије, коју је открио Милош С. Милојевић у другој половини деветнаестог века, доказивала је и објашњавала је турски дефтер са пописом готово стопостотног српског становништва на територији која је припадала манастиру Високи Дечани и његовом припадајућем метоху, као и ознаку „Стара Србија“ на географским мапама европских картографа, путописаца и осталих аутора. Међутим, чињеница да је Милош С. Милојевић открио тако изузетно важне државне документе као што су биле *Дечанске хрисовуље* као својеврсну правну тапију на територију Старе Србије, богату природним ресурсима и важним саобраћајницама, није одговарала аустроугарским и осталим европским стратезима у времену у којем је Милош С. Милојевић живео, јер су се познате теорије „продора на исток“ и „борбе за животни простор“ Фридриха Рацела, Јосифа Парша, Фридриха Наумана и осталих европских историчара и географа настављале на већ познате планове и аспирације аустроугарских војних стратега према том подручју (Eberhardt 2005, 464; Бакић 2017, 137; Храбак 1979, 167-168).

Заслуга Милоша Милојевића је била очување и пласирање *Дечанских хрисовуља* у јавност у таквој геополитичкој ситуацији у свету. Сачувани препис хрисовуље на пергаменту, који је био одштампан и предат на увид јавности, користио се приликом правног доказивања манастирских

права, јер је, на пример, у случају Призренске тапије у граду Призрену у време владавине цара Душана Немањића такође и купопродаја непокрености била вршена према тада преовладавајућим правилима у граду Призрену (Јоксић 2015, 197, 201).

У *Дечанским хрисовуљама* је уписано више хиљада српских породица чији чланови носе имена и презимена која се користе и у данашњој Србији (*Дечанске хрисовуље* 1880 (2020)). На такве податке из *Дечанских хрисовуља* су се надовезали подаци из првог Османског турског „дефтера“ (пореске књиге) из 1455. године - према прорачуну пописаних породица у селима и насељима данашњег Косова и Метохије под тадашњом владавином Бранковића у том дефтеру, на том подручју је живело 98 % српских породица, а арбанашког становништва је било 2 %, претежно у области Ђаковице (*Defter-i mufassal-i vilayet-i Vlk, sene 859. 1455* (1972); Gaćinović 2019, 331, 333; *Дечани у светлу археографских истраживања*. 2012).

Дечанске хрисовуље су својеврсна средњовековна тапија српске државе и народа на подручје Старе Србије, односно на подручје данашњег Косова и Метохије, што су потврдили и многобројни Османски турски фермани и европске мапе на којима је то подручје означено натписом „Стара Србија” (Šakota 2017; Vemić-Lović 2019, 37). Сеоско становништво из источних планинских области данашње Албаније је почело да насељава подручје Старе Србије, поготово Приштину, Пећ и Призрен, 1690. године, након сеоба око 60.000 Срба према северу Балканског полуострва и 1737. године (Mikić 1988; Gaćinović 2019, 331; 333). Међутим, у складу са *Дечанским хрисовуљама* и захваљујући великим

жртвама братства манастира Високи Дечани и српског народа, али и високом свештенству Грчке Православне Цркве, Османски турски султани су наставили да издају правне потврде и тапије манастиру Високи Дечани током владавине Османског турског царства на Балканском полуострву, чак и после укидања српске Пећке патријаршије 1756. године, све до почетка двадесетог века. Тако је међу 270 сачуваних турских докумената сачувано шездесет и пет „фермана“ и „берата“, заштитних правних докумената, којим је била потврђивана имовина манастира, као и то да монаси манастира нису били „ничија раја“ и да је манастирска земља била изузета од плаћања пореза (Шакота 2017).² Уз то, за времен Османске турске владавине братство манастира Високи Дечани је откупљивало земљу на подручју данашњег Косова и Метохије за манастир уз помоћ донација српског народа из свих крајева Балканског полуострва и света за „очување светиње манастира и његове имовине“, а чак је „народ за манастир давао и своје синове“ (Сава Дечанац 1902, 29, 45-48). Историчар Милош С. Милојевић, који је сачувао и објавио *Дечанске хрисовуље* и осталу духовну, културну и правну заоставштину српског народа за српску и светску јавност, био је такође један од таквих оданих синова српског народа којем је припадао.

² Уз *Дечанске хрисовуље*, Тапију цара Душана, Тапију царице Милице из 1397. и остале документе, постоји око 270 познатих сачуваних правних турских докумената у вези са признавањем и заштитом имовине манастира Високи Дечани, уз „фермане“ и „берате“ такође и „бујрулдије“ - документа која су штитила манастир од насиља локалне власти; „хуџети“ који су се односили на купопродајне правне односе, „фетве“ – правна решења или упутства у облику договора за решавање извесних шеријатских питања; разне остале тапије на земљу, куће и осталу имовину дечанског манастира и тапије издате приликом куповања или продаје имања, као и нека врста уговора између манастира Високи Дечани и турских војних власти које су чувале манастир, под насловом *Дужности и права официра који у Дечанском манастиру живе и раде ради заштите истог* (Шакота 2017).

2. Главне одреднице српске средњовековне државе-теодулије

2.1. Идеолошка основа, правни закони и геополитички положај српске средњовековне државе

Писање календара на средњовековним државним документима, на црквама и материјалним споменицима српске културе по рачунању времена од 5508. године пре Христа, односно у складу са наводима из Старог завета о почетку обнове људске цивилизације након Великог потопа, сведочио је о древности Срба Трибала и давало основу за разумевање изворишта и развоја српског идентитета у претхришћанском периоду. Проповедање хришћанства изравно од Светих апостола Павла, Тита, Андреја Првозваног, Тадеја, Луке и осталих хришћанских апостола у првом и другом веку локалном становништву Балканског полуострва, у складу са наводима из посланица Светог апостола Павла у *Новом Завету* (*Нови завет*, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ (2. Тим. 4. 10); „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19)) потврђено је изворима каснијих античких аутора, али и каснијих римокатоличких теолога и модерних историчара (Милановић 2008, 209-273). На Балканском полуострву постојало је предање да је кћерка Ирина локалног царевића Ликинија у првом веку помогла да се тадашњи Срби преведу у хришћанску веру, а о изворности раног хришћанства у Србији су такође сведочиле епископије ране хришћанске цркве у Сремској Митровици, Нишу, Рашки, Косовској Митровици и другим

местима (Милојевић 1872, 110; Милојевић 1881; Шуљагић 2015, 21) на Балканском полуострву. Касније су линеарну везу културног идентитета из времена хришћанских мисија Светог Петра и осталих апостола у српским кнежевинама одржавали иilirски“, односно источноромејски цар Управда Јустинијан, као и српски владари Мутимир Властимировић и славни српски владар Бело Павлимир, који су обнављали цркву Светог Петра у Расу, коју је према предању саградио апостол Свети Тит у првом веку (Шуљагић 2015, 21). На основу архитектуре цркве Светог Петра и Павла у Расу, чија основа има ротонду у облику четворолиста, видело се да је тај стил градње цркве био сличан стилу градње цркава у Грузији и Јерменији (Шуљагић 2012, 128-129).

Црква Светих Петра и Павла у Расу, Србија
(извор: Павле Марјановић, sr.wikipedia.org)

Према старим српским летописима и родословима прву хришћанску цркву на подручју данашње Србије, цркву Светог Петра и Павла у Расу, на остацима једног античког утврђења у близини прве српске престонице Рас у Рашкој, саградио је апостол Тит, ученик Светог Петра, који је заједно са апостолом Андрејом Првозваним основао Панонску епископију у Сирмијуму (Стојановић 1927, 46, 53, 194). Затим су од прво века надаље свети апостоли Павле, Тит, Андреј Првозвани, Тимотије и остали апостоли, као и Андроник, Никета Ремезијански, Урзације и остали локални епископи и ђакони са средишњом епископијом у Сремској Митровици (Сирмијуму), коју је основао и наставио у њој да проповеда хришћанство апостол Андреј Првозвани, наставили да одржавају и шире хришћанство по Србији (Нови завет, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ (2. Тим. 4. 10); „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19); Wilkinson 1848; Милановић 2008).

Топографску и етимолошку везу назива „Аорс“, „Рас“ и „Сорб“ код Срба спомињао је још историчар Прокопије (Procopius, *De aedificiis* IV 4), који је приметио да је хороним (хидроним) Арс или Рас у топографији пратио кретање или живот старих Срба, а о вези планине Арарат за коју се веровало да је на њој била Нојева Арка и да је одатле почела обнова људске цивилизације након Великог потопа сведочи и чињеница да је град Рас, седиште српских кнежевина у раном средњем веку на реци Рашка код данашњег Новог Пазара био изграђен на темељима древног античког града Арс (Арса, Аиса, Арка као Нојева барка, „вода која тече“, касније изведени хороним Рас). На санскритском језику реч „раса“ значила је „земља“, односно „држава“ (Шуљагић

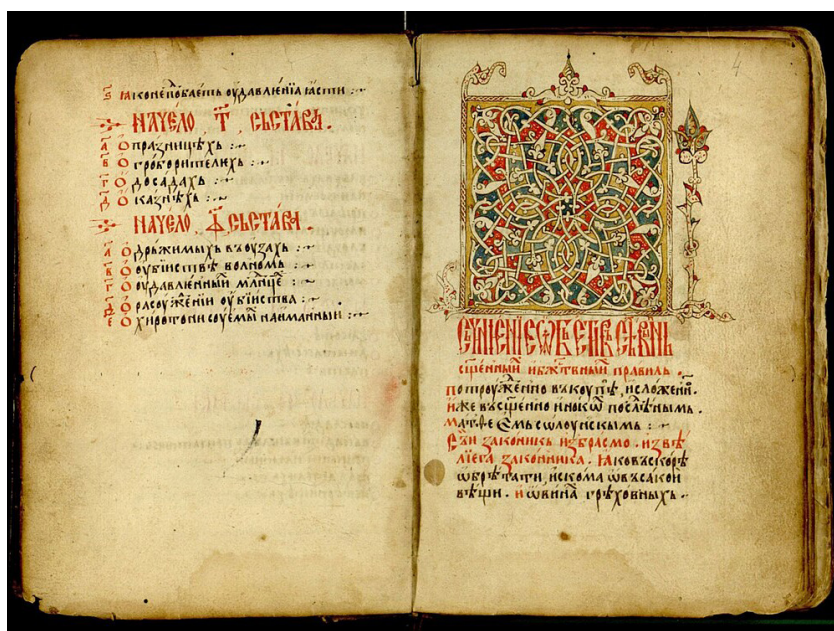
2012, 129). Чувени владар Бело Павлимир, који је обнављао цркву Светог Петра и Павла у Расу, био је пореклом из лозе Свевладовића, као и остали краљеви Захумља, односно преднемањићки краљеви (Orbini 1601, 230; Stokvis 1889, 516). Тако може да се и разазна повезница хришћанских српских владара из преднемањићке династије Свевладовића-Дрванића (490-641) и Властимировића (Светимировића-Оштривојевића-Прибисављевића-Клонимировића; с. 641-960) са подручјем данашње Рашке и Шар планине, касније названим Стара Србија (Bomman 1775, 14-15; Farlatus 1817; Cange 1746). О њима су историчари писали да су „владали у хришћанском духу правде и поштења и народ их је волео“ (Каџић-Миошић 1864; Раић 1794).

У традиционалним народним песмама са подручја Старе Србије народ је називао оснивача царске лозе Немањића Стефана Немању „Дрванићем“ од „србских цара лозе Дрвенара“ из „србске дједовине миле Зете“, „из питомог Драча у крај море из те Зете“ (Милојевић 1869; Арсеновић 2008; Шуљагић 2025, 31-32). Према разним домаћим и светским ауторима, Свевладовићи су од 492. године владали у Скадру у данашњој Албанији, а њихов владар Селимир владао је 526. године Далмацијом (Милојевић 1872; Качић-Миошић, репринт 1942). Историчар Милош Милојевић је оставио запис да су Дрвенари дошли 527. године „идући браћи својој у помоћ, а 547. године они прођу тако рећи сву Империју од Дунава па до Драча... утамањујући и Римљане и Аваре“ (Милојевић 1872, 38). Истинитост тврдњи у вези са владаром Селимиром из династије Свевладовића, који је оженио тетку цара Управде Јустинијана и на тај начин и симболично означио везу двеју скупина народа Срба на Балканском полуострву, потврђује и подударност

списа *Gesta regum Sclavorum* (Летопис Пона Дукљанина) и списка *De administratio imperio* (О управљању царством) цара-хроничара Константина Порфирогенита (Логос 2017, 35-37). Неки наследници из те лозе, као што су били краљ Бело Павлимир и његов син Прелимир, касније су „столовали у Требињу и владали Скадром” (Буровић 2014, 31), а неки од њих су се женили бугарским и ромејским принце-зама (Живковић 2006, 95; Јанковић 2007, 118).

Историчар Милош Милојевић пронашао је повезницу старих српских летописа и родослова, који су говорили о овим догађајима и ширењу хришћанства међу Србима у првим вековима, нагласивши у својим радовима да су се након упада Хуна на подручје данашње Србије Срби из средишта Архиепископије заједно са митрополитима и архијерејима преместили из тадашњег Сирмијума (данашња Сремска Митровица) у Звечан на данашњем Косову и Метохији, те да су новооснованом средишту њихове цркве дали назив Митровица (Милојевић 1881, 4).

Духовна и генеалогска вертикала коју су успоставили цареви Ликиније и Константин Прописом властима у Никомедији, затим закон цара Јустинијана који је такође родом био везан за подручје Старе Србије, те просветитељи Свети Ћирил и Методије и Свети Сава из династије Немањића у средњем веку, била је приказана у повезници Закона цара Јустинијана (*Corpus juris civilis*) и осталих словенских и ромејских закона са чувеним Законоправилом Светог Саве. На *Законоправило Светог Саве* су се затим надовезали *Земљораднички законик краља Милутина Немањића* и чувени *Душанов законик* из четрнаестог века (Стојановић 1927; Стојановић 1929; Божанић 2013).

Призренски запис (петнаести век) Душановог законика из четрнаестог века (Народни музеј, Београд, Србија, извор: sh.wikipedia.org)

Поштовање Божјих заповести и остале хришћанске поуке у преднемањихким српским државама дали су основа да се и у средњовековној српској држави под владавином Немањића оствари идеал државе – теодулије. Као и у случају источноромејских династија у Константинопољу у Србији је на власти била једна племенита владарска династија, а на унутрашњем плану међу већинским сеоским становништвом били су развијени „друштвена једнакост и демократија словенских сеоских и породичних задруга“ у којима се поштовала породична и друштвена хијерархија, поготово стари и искусни људи у породици и у широј друштвеној заједници (Дил 2008, 78; Curta 2001, 7-8). Власт

сеоских заједница је била подвргнута средишњој политичкој власти, односно упоредо са јачањем политичке и војне власти средишња власт је поверавала главне управне и судске функције државним чиновницима и властелинима – овлашћеним носиоцима хијерархијске власти у друштву и држави (Матић 2006, 395).

Засебност такве средњовековне српске државе наговестио је краљ Стефан Војислав Војислављевић одвајањем од Константинопоља 1040. године, а када је 1219. године ромејски цар Василије Други донео Повељу о оснивању Аутокефалне Охридске архиепископије у односу на константинопољску Патријаршију знатан број епископија на подручју Србије наставио је да функционише као и вековима пре тога (Ћирковић 1981, 176; Коеppen 1854, 162).

Слично источноромејском државном уређењу, тако су и Немањићи сазивали црквено-владарско-народне Саборе у Расу, Дежеви, Жичи и осталим местима у Србији, на којима су доносили значајне одлуке по српску државу и народ према поукама из црквених Псалама.³ Како су то дефинисали немањићки владари у *Хиландарској повељи* и *Повељи Краља Стефана Уроша Немањића*: „Градови и тврђаве припадају рашком трону“ (Kalić 1987-1988, 21-30, 36; Стојановић 1927, 207; Стојановић 1929). Према обичају источноромејских царева да се крунишу у Цркви Свете Софије у Константинопољу, тако су се и владари из династије Немањића у свештеном ритуалу крунисали у цркви Светог Петра и Павла крај Раса и у манастиру Жичи крај Краљева (Станковић 2011, 72-78). Значај цркве Светог Петра

³ Псалам 2, 11: „Служите Господу са страхом, и радујте се с трепетом“. Јев. 12, 28.

и Павла крај Раса је потврдио и утицајни британски археолог у својим истраживањима Балканског полуострву, повезујући подручје Раса са „познатом бањом Бањска, Копаником као планином „пуном руда“ и рудницима Трепча, Звечан и Ново Брдо у Старој Србији (Evans 1883, 1-3). Саборност српског народа, цркве и владара на државним саборима у цркви Светог Петра и Павла крај Раса, у Дежеви или у Жичи крај Краљева од времена Свеог Саве па надаље у време владавине династије Немањића, архимандрит Теофан Живковић је у својој књизи *Србска народна црква на канонично-историчном темељу свом* 1868. године дефинисао као „српска народна побожност“ и „српска народна црква“ и тврдио је да у Српској Православној Цркви као српској народној цркви „калуђери служе народу и народ служи калуђерима“ (Живковић 1868, 56-61). Чак и када су српски народ и држава потпали под владавину Османског турског царства током петнаестог и шеснаестог века средишњу нит српског националног идентитета преносили су свештеници Српске православне цркве и народ кроз епску народну поезију и чување традиционалних институција, обичаја, ритуала и манира, а српски народ је показивао непоколебљиву веру и оданост Српској Православној Цркви чак и у најтежим периодима ропства под владавином Османског турског царства (Шуљагић 2014б).

То је, на пример, било уочљиво и приликом Великих сеоба Срба са подручја Старе Србије (данашњег Косова и Метохије), када су Бечком двору пристизали извештји који су се односили на карактеристике српског народа који је дошао у Аустријску монархију са подручја Старе Србије. Према тим извештајима, када су колоне српског народа на челу са Патријархом Арсенијем Чарнојевићем стигле у

Будимпешту „народ је следио свог патријарха као што пчеле пристају за својом матицом“ (Трифуновић 1990; Костић 2001). Близкост и саборност Српске Православне Цркве у којој је владала традиционална слога, помагање и сарадња између калуђера и народа приметио је и хемичар, форензичар и у време Првог светског рата ратни извештач Арчибалд Рајс, такође описујући Српску Православну Цркву као „народну цркву“ (Рајс 2005, 4).

Хришћанство, са својим подучавањем о потреби поштовања Божјих заповести и закона, о потреби стварања праведне и моралне државе и друштва које би се издигло изнад идолопоклонства, варварског отимања туђе имовине и убијања, утицало је на стварање првих закона у Источном ромејском царству као што је био *Теодосијев кодекс* објављен 438. године. *Теодосијев кодекс* је био прва званична збирка царских закона објављених од времена владавине цара Константина Великог до времена владавине цара Теодосија, која је дала основу за успостављање стабилног правног живота у Источном ромејском (Константинопољском) царству. (Вукић 2009, 35). Словени, који су и након распада старог Римског царства вековима у низу били изложени напади-ма робовласничких компанија са Апенинског полуострва и из Франачког краљевства, имали су свој *Закон судни људем* (старосл. *Законъ соудънии людѣмъ*), познат из доба краља Светопелека и записан у доба Светих Ћирила и Методија, у којем је била уврштена и одредница њиховог противљења робовласништву (Vašica 1971, 236; Nikolić 2013, 151). Тако је принц Растко Немањић (замонашени Свети Сава) (с. 1169-1236), оснивач аутокефалне Српске Православне Цркве и, са својим оцем Стефаном Немањом (Свети Симеон) и братом краљем Стефаном „Првовенчаним“ (Свети Симон) оснивач

српске средњовековне државе под владавином династије Немањића, на основу вишевековне традиције законодавства у српском и осталим словенским и православним народима саставио зборник грађанских и црквених прописа *Законоправило* Светог Саве, односно *Номоканон* (гр. *номос* – грађански закон; *канон* – црквено правило), такође познат и под називом *Крмчија* (*Книга Кормчег*).

Свети Сава и Свети Симеон, манастир Хиландар, Света Гора (извор: sr.wikipedia.org)

На основу Мојсијевог закона, Теодосијевог закона, закона цара Јустинијана, канона Светог Василија Великог, Теофила Александријског, канона Сардикијског, Картагенског, Анкирског, Гангрског, Антионијског и других сабора Васељенске цркве, на основу старословенског *Закон судни људем*, српског и словенског народног закона, Свети Сава је написао *Законоправило* као збирку хришћанских моралних закона и начела, посветивши у њему пажњу бризи о болесним, slabим, старим и сиромашних лицима и нагласивши потребу за поштовањем старијих људи у друштву и држави (Петровић 1990, 77; *Царски руски летопис*. 2012; Шуљагић 2013, 26; Шуљагић 2014, 11-12). Свети Сава је не само као монах архиепископ, државник утемељитељ српске православне цркве и средњовековне државе, него и као дипломат, добротвор, учитељ и оснивач српске правне школе, манастира, болница, школа и уметничких и занатских радионица, забележен у српском народу као најзначајнија личност у историји српског народа. У његовим житијима и српској народној традицији било је описано да се он, потомак оца Стефана Немање из чувене династије Свевладовића-Дрванића и мајке Ане-Анастасије, кћерке ромејког цара Романа Четвртог Диогена,⁴ одрекао владарске круне да би служио Богу, српском народу и својој породици, спавајући у испосничким келијама уместо у удобном породичном двору, обилазећи села и просвећујући сељаке, учествујући личним примером у незваничним традиционалним сеоским и кућним обичајима као што је заједничка изградња цркава, манастира, кућа и сеоских објеката (такозвана моба).⁵ Тако

⁴ О томе погледати Акатист Светом Сави, Доментијан, *Живот светих српских просветитеља Симеона и Саве* и остале изворе

⁵ „Студенички крст Светог Симеона“, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=7e5-7ScdXek>; Свети Сава је и сам лично, придруживши се осталим радницима у

је Свети Сава својим властитим примером посведочио да владари и просветитељи у једном народу не смеју да буду лоши и сурови управници, него Божје слуге и уједно и добротвори и слуге својих грађана (*Нови завет*. „Јеванђеље по Луки“ 12). Тиме је наставио традицију источноромејских царева Константина и Управде Јустинијана, који су сами себе дефинисали као „дулон“ – „Божји слуга“, „праведан“, уједно и припадник клана Дуло, односно „Србин Диоклеатос“, како су Срби Дукљани били описивани у латинским изворима (Шуљагић 2025, 28). Одредница цара у православним словенским и источноромејској држави као Божјег слуге била је окосница средњовековне српске државе под владавином династије Немањића.

Идеја „владара као Божјег слуге и уједно слуге својих грађана“ била је дефинисана и познатим источноромејским и свеопштим васељенским слоганом да „Цар царева, царује царевима“, и од изворне идеје владара као Божјег слуге и слуге својих грађана касније је настао и енглески термин „public servant“ или на Далеком истоку јапански термин „меши хоукоу“ („слуга грађана“, онај који „служи потребама својих сународника“) (Шуљагић 2014, 3). У том смислу, на пример, у српској, бугарској и средњовековној држави владар је био називан „автократор“ – самодржац или Basileus (βασιλεὺς) - Basileus of Rhomaiōi), увек у средњовековном одређењу владара као оног који је изабран по Божјој вољи (Пириватрић 1997, 143). Лични пример Светог Саве, његовог оца замонашеног Светог Симеона и брата Светог Симона и мајке Ане – Анастасије, као владара који су скромно и

изградњи, помагао у изградњи манастира на Хиландару на Светој Гори у данашњој Грчкој.

вредно радили на просвећивању и развоју народа из којег су потекли и којим су владали, следили су и многи њихових сродници и каснији владари из династије Немањића и њихових династија – изданака. Као што су показали Свети Сава својим личним примером када је учествовао у изградњи манастира Хиландар, или његов сродник монах Давид који је подигао манастир Давидовица између Пријепоља и Бијелог Поља, на примеру изградње манастира које су заједничким снагама зидали калуђери, народ и властела, или на примеру изградње кућа и сеоских објеката, то јест настанка градова и села на такав начин, као што су Прокупље, Крушевац, Лесковац, Бован, Сталаћ, Петрус, Трстеник, Крушевац или Дечани, видела се традиција саборности и локалне самоуправе у средњовековној Србији. Карактеристичан пример у том смислу је задужбина унука Стефана Немање који се замонашио, монаха Давида, манастир Давидовица између Пријепоља и Бијелог Поља у Србији, који је био посвећен слави Богојављења, који је монах Давид оставио у завештање српском народу (Поповић 2008). Константинопољски идеал црквеног градитељства и духовног живота у случају Србије у средњем веку и заједничког подухвата монаха, властеле и сељака у грађењу манастира, достигнут је поготово у косовској Метохији, где је било изграђено преко 2.500 хришћанских светиња (Dragović 2013). Манастири и властела су слободно располагали својом имовином, селима и шумама које су добивали од цара на поклон хрисовуљама (законским писмом са царевим златним печатом) и простагамама (писменим наређењима) (Душанић и Поповић, 1984, 131-137; Вукосављевић 1962.; Вукосављевић, 1983). Према 74. члану *Душановог законика* из 14. века, у једној жупи су сељаци свих села имали право да напасају стоку

на заједничким пашњацима жупе („Село са селом да паче: куда једно село туда и друго.“) (Благојевић 1966, 39-54).

Будући да су становници заједно градили и одржавали сеоске објекте и заједничка добра, они су заједно доносили одлуке у вези са заједнички пасиштима, водама, путевима, гробљима, управљањем селском и општинском шумом и на тај начин су засновали неку врсту сеоског и задружног „парламентаризма“ са „пајом“, „позајмицом“ и „мобом“ заснованима на међусобном помагању при обављању сеоских послова (Симеуновић 2000, 127). Такав однос солидарности, узајамног помагања, уз традиционално крштавање и сахрањивање према изворним хришћанским обичајима и слављење крсних слава у Срба, већ у средњовековној Србији је створило једно друштво способно за опстанак и настављање идентитета српског народа чак и у најтежим условима, што је показало вишевековно ропство српског народа под владавином Османског турског царства на Балканском полуострву, из којег је он напослетку изашао сачувавши своју веру, обичаје, манире и ритуале.

Српска средњовековна држава – теодулија („теодул“ – гр. „слуга Божји“) била је средњовековна српска верзија идеје „државе као Божје идеје на земљи“) о којој су писали многи светски аутори, од античких писаца у Европи, до философа као што су били Хегел, Фихте или Џон Стјуарт Мил (Шуљагић 2014, 3). Због великог угледа у свом и околним народима, према Светом Сави су поштовање исказивали припадници јеврејске, римокатоличке и исламске вероисповести, многи верски и државни поглавари, од јерусалимског Патријарха и римског Папе до египатског

Султана (Теодосије 1988 репринт; *Царски руски летопис*, 22, 30, 98-130; Шуљагић 2014, 3).

Законоправило Светог Саве дало је велики допринос ширењу и учвршћивању хришћанства у Бугарској и Русији и осталим словенским земљама. Преко деспота Светислава из Видина у данашњој Бугарској, 1273. године руски митрополит Кирил и Рјазански принчеви пренели су светосавско *Законоправило*, односно *Книгу Кормче*⁶ у Руско царство. Након тога је започела институционализација српске, влашко-молдавске, бугарске и руске православне цркве у њиховим државама-теодулијама. Према словенским теолозима „светосавско *Законоправило* је по Божјем праву било врховни закон средњовековне српске државе“ и оно је успело да уједини грчко и словенско православно хришћанско правно и културно наслеђе, до данас остајући на снази као црквено *законоправило* Српске, Руске и Бугарске православне цркве (Franklin 2002, 117-119; Шуљагић 2012, 198-199; 212).

На основу светосавског *Законоправила* и већ успостављених и у пракси на микро плану примењиваних локалних српских земљорадничких закона, те на основу српског превода ромејског Земљорадничког закона краљ Стефан Милутин Немањић је успоставио српски Земљораднички закон. То је био значајан историјски правни докуменат за разумевање функционисања српске средњовековне државе под владавином династије Немањића, јер се радило о врло строгој правној регулацији аграрних односа, која је у себи уједно сажимала тадашње основне тековине духовног

⁶ Радило се о књизи упутстава о животу у вери са црквени правилима и синопсисом црквених канона и ромејским царским законом са коментарима ромејских научника на основу преведеног *Законоправила* (*Номоканона*) Светог Саве.

и културног наслеђа у српским сеоским заједницама. Деломично је и *Земљораднички закон* краља Милутина био основа за стварање такозваног *Душановог законика*, односно *Законика* цара Стефана Уроша Четвртог Душана Немањића, као и каснијег *Рударског законика* деспота Стефана Лазаревића из 1412. године.⁷

Фреска краља Стефана Милутина Немањића
у Краљевој цркви, манастир Студеница, Србија
(извор: sr.wikipedia.org)

⁷ Древност рударства у Старој Србији је осведочена у српским државним средњовековним документима, као што је био случај са *Светостефанском хрисовуљом* краља Стефана Уроша II Милутина, намењеном манастиру Бањска, а упркос распаду српског царства рудник Трепча се нашао у области Вука Бранковића и његових потомака који су управљали Трепчом све до пада ових области под власт Османског царства 1455. године (Алексић, 2017, стр. 203, 206).

У време владавине краља Милутина Немањића незванично и званично право су били посебно поштовани међу сељацима. У појединим манастирима, по угледу на израз „отимач бразди“ у *Закону цара Јустинијана*, биле су фрескописане сцене са Страшног суда на којима је било приказано кажњавање земљорадника грешника који је преорао бразду њиве свог суседа (Благојевић 2007, 15-18; Божанић 2013). С друге стране, за доба у којем је настао Рударски законик деспота Стефана Лазаревића било је карактеристично успешно функционисање српске привреде и развој српског рударства и металургије до те мере да је профит српске рударске производње премашивао петину тадашње укупне производње племенитих метала у Европи (Марковић 1999). 62). Значај Земљорадничког закона краља Милутина био је у томе што је краљ Милутин превео српског сељака из статуса сељака – себра зависног од властелина у статус сељака слободног баштиника. Тиме је краљ Милутин наставио пут Светог Саве – бригу владара и просвећеног човека о социјално угроженим и slabим људима, давајући им основна људска права и могућност да развију своје потенцијале и просвећујући их. Краљ Милутин је био познат по изградњи црква и манастира широм Србије и по додељивању повеља манастирима са земљорадничким поседима на којима су се успешно развијали пољопривреда и занатство. Временом су на подручју данашње косовске Метохије, на простору Зете и у долини Ибра била основана три највећа средњовековна манастирска властелинства: бањско, свето-арханђеловско и дечанско.

Према повељама српских владара Немањића, као на пример у случају повеље о оснивању Српске архиепископије

у Жичи код Краљева 2019. године, сеоска насеља са целокупним својим становништвом, као и пашњаци и планине и други земљопоседи, били су потчињени и окупљени око главних манастира којима су припадала. Према овим дарованим правним актима владара Немањића тадашње српско друштво је било подељено на три категорије становништва – властела (касније и властелчићи), војници и обично становништво, а спомињани су били и „власи“, „земљани“ или „земаљски људи“, односно професионални земљорадници и сточари (Ћирковић 1981, 235; Благојевић 2007, 234-235)

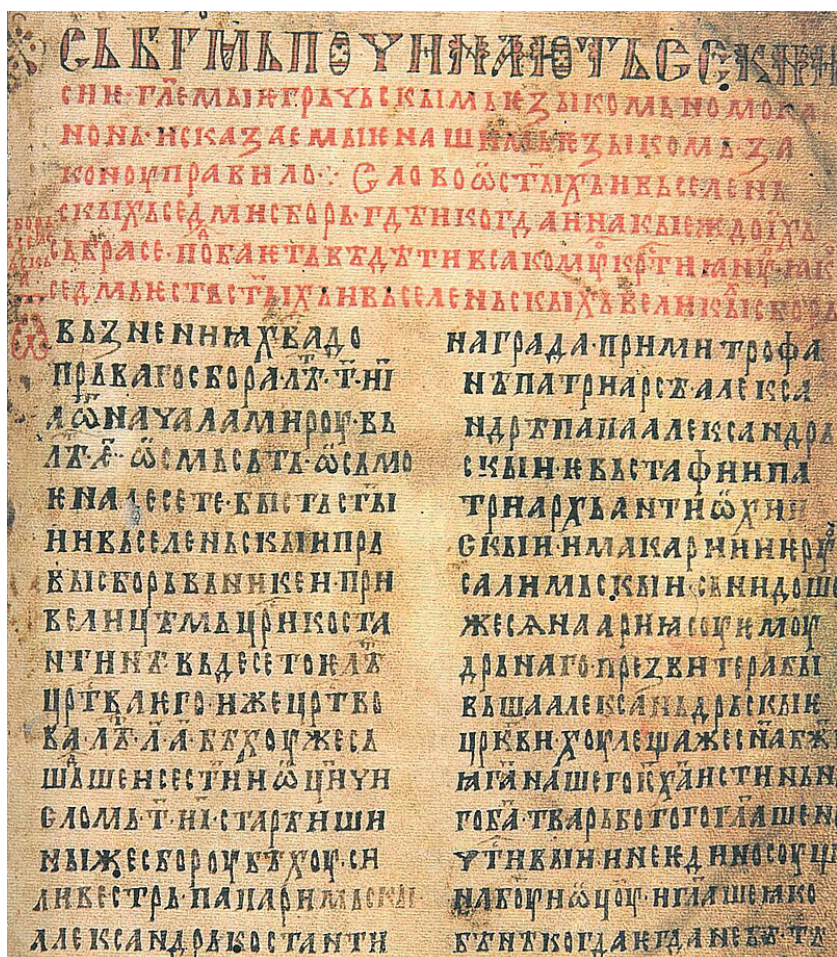
Развој средњовековних манастирских властелинстава наставио је и цар Стефан Душан Немањић, у чије време су били изграђени млеководи и виноводи за снабдевање манастира и земљишних феуда. Светосавско *Законоправило* је тако утабало пут изградњи једне јаке српске средњовековне државе, која је због стабилног унутрашњег правног и политичког уређења могла да одоли нападима разних непријатеља, упркос својим природним богатствима и геополитичком положају такозване „раскрснице“ између севера и југа, истока и запада у кретањима људи и производа из Европе, Азије и преко Медитерана Африке.

Не само генеалошка веза између династија српских Немањића, ромејских Палеолога и руских Руриковича-Васиљевича, него и светосавско *Законоправило* је извршило велики утицај на руског цара Ивана Четвртог „Грозног“ Васиљевича-Руриковича (Руски царски летопис 2012, 20-21). Владари из ромејских и словенских православних царстава су заједно са својим народима славили Светог Николу Мирликијског, Светог Георгија, Светог Димитрија и остале заједничке хришћанске свеце.

Као и његов сродници и претходници Свети Сава, Свети Симеон и краљ Стефан Милутин Немањић, тако је и цар Душан преко својих званичних и незваничних правних одредби оставио завештање генерацијама српског народа да је држава морала да се брине о старима, болеснима, немоћнима, дужницима и заробљеницима. Свест о важности социјалне заштите је била толико јака у средњовековном српском друштву да су обични људи завештавали своју имовину манастирима и болницама на територији Србије (Група аутора 1994, 159–160; Шуљагић 2013). Слично династији Немањића, владари из наследних династија и династија огранака Хребељановић, Лазаревић и Бранковић су такође, иако у континуираној опасности од окупације Османске турске војске, уз војску неговали и развијали здравствену заштиту, културу, економију (Станојловић и Гајић 1894, 101; 258-259). Једна од значајних тековина српске средњовековне државе под владавином Немањића је било и морално понашање супруга владара Немањића, које су у српском народу остале познате по њиховој бризи за сиромашне и немоћне припаднике друштва, по њиховој помоћи у образовању и финансијама сиромашним девојкама и по подизању задужбина манастира и образовних установа. Мајка Светог Саве Ана – Анастарија је поготово била позната по својој бризи за угрожене социјалне категорије у друштву и водила је рачуна о њиховом просвећивању и заштити – оснивала је такозване „женске школе“ за разне врсте послова за сиромашне девојке и жене – за плетење, везење, школе образовања и слично, а при манастирима Пећке патријаршије, Раванице, Сопоћана и Милешева биле су осниване иконописне школе, правне, преписивачке и уметничке школе и касније штампарије (Срејовић 2001; Шуљагић 2012; Шуљагић

2013; Шуљагић 2014). Такви примери морала и саосећања који су долазили са самог врста друштвене лествице имали су позитиван утицај на земљораднике, сточаре, војнике и занатлије, који су поштовали Бога као створитеља земље и природних појава, о којима су сељаци зависили. У породици и сеоској заједници поштовали су се поштен и тежак рад на пољу и у кући, старији људи као мудре главе које су због свог животног искуства имале предност у доношењу заједничких одлука на „зборовима себара“ – жупским и сеоским зборовима, а такође је била карактеристична институција заједничког испомагања међу сеоским комшијама (Ђирковић 1981, 164; Шуљагић 2020).

Према светосавском *Законоправику* посебна пажња у друштву требало је да буде посвећена старијим људима. Пошто се знало да су чести пратиоци старости били болест, туга и сиромаштво, старији људи су били посебно поштовани и заштићени законом. У том смислу у 48. глави књиге *Крмчија* под заглављем „О поштовању светих стараца“ био је наведен одговарајући детаљ из Мојсијевог законодавства: „Пред лицем седога устани и поштуј лице старца“ (М. Петровић 1990, 21).

Законoprавило Светог Саве, Иловички препис
из 1262. године (извор: sr.wikipedia.org)

У члану 28. Душановог Законика „О храни убогима“ пише: „И по свим црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора, а ко их од митрополита или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана – части“. Законом је кажњавао надрилекарство (члан 20. Душановог закона „О врачацима“ или члан 109. „О отровима“ („Мађионичар и отровник, који

се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца“), а забележено је да је 1342. године цар Душан основао болницу у конацима манастира „Свети Архангели“ у Призрену која је радила све док је није разорио Синан–паша 1613. године и оснивао је болнице (стационаре) за смештај сиромашних и хронично оболелих и кухиње за бесплатну исхрану сиромашних. (Чоловић 2012, 17-21).

Кнез Лазар је усред турбулентних политичких прилика поклатио болници у Холандару више села да се од њихових прихода сваке године троши по 100 унгија „за неговање и утеху болесника“. У манастиру Раваница 1381. године подигао је „болницу за монахе, за странце и раслабљене“, а део болесника у Раваница лечен је и у оближњем манастиру Сисојевцу, за чијег светог Сисоја се сматра да је покровитељ лекара и медицине у Србији (Чоловић 2012, 17-21).

Деспот Стефан Лазаревић, како је написао његов биограф Константин Филозоф, у Београду „...сазида болницу странпријемницу за болне на најслађој води“, око ње „...за-сади свакојаког изабраног воћа и приложи села и наследство много у којој болне и стране храњаше и олакшања њима даваше“ и познато је да је био врло милостив према губавцима. Житије Стефана Дечанског од Григорија Цамблака, Житије Деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа и Статут града Котора из 1616. садрже прописе из комуналне хигијене, али са пропашћу српске средњевековне државе домети српске средњевековне медицине почели су да тону у заборав и лечење су преузели лаици, тзв. народни лекари (видари, ранари, травари, али и врачаре и варалице (н.д. 19-21).

Археолошки остаци болнице у манастиру Мажићи,
срушеном средином 15. века након доласка Османских
Турака на Балканско полуострво, и обнављаном током
17. и 18. века (извор: sr.wikipedia.org)

2.2. Значај и заоставштина Старе Србије као средишта српске средњовековне државе

Значај Старе Србије у смислу духовне, културне и материјалне заоставштине највећих достигнућа српске средњовековне државе из доба владавине династије Немањића је пресудан за развој српског идентитета упркос владавини Османског турског царства од петнаестог до времена формирања модерне државе Србије.

Још у другом веку географ и историчар Птоломеј је у својим историографским радовима спомињао „град Пећ“, за чијег архиепископа је у средњем веку источноромејски цар – историчар Јован Кантакузин тврдио да је био „архиеписком Грка и Трибала“ (Assemani 1755, 38). У средњем веку Призрен на Косову и Метохији је био престолница српског краља Петра-Константина Бодина и цара Стефана Душана Немањића, чије царство се протезало од Балканског полуострва до Црног мора, о чему сведоче археолошки докази о употреби српског динара на територији између река Прут и Дњестар изнад Црног мора (Кривенко, 2014, 340-341). Венецијанци и трговци из Котора и Дубровника су посредовали у трговини сировим металима и тканинама између Старе Србије, Јадранског приморја и Венеције, тако да су у престоници српске средњовековне државе Призрену били развијени занатство повезано са металургијом и производња свиле (Динић-Кнежевић, 1982, стр. 51; Маловић-Ђукић, 2010, стр. 101-112).

Црква Светог Спаса (посвећена Вазнесењу Господњем)
у Призрену, коју је подигао властелин Младен Владојевић
око 1330. године у склопу задужбине цара Душана
Немањића, срушена у немирима 2004. године
(извор: *sh.wikipedia.org*)

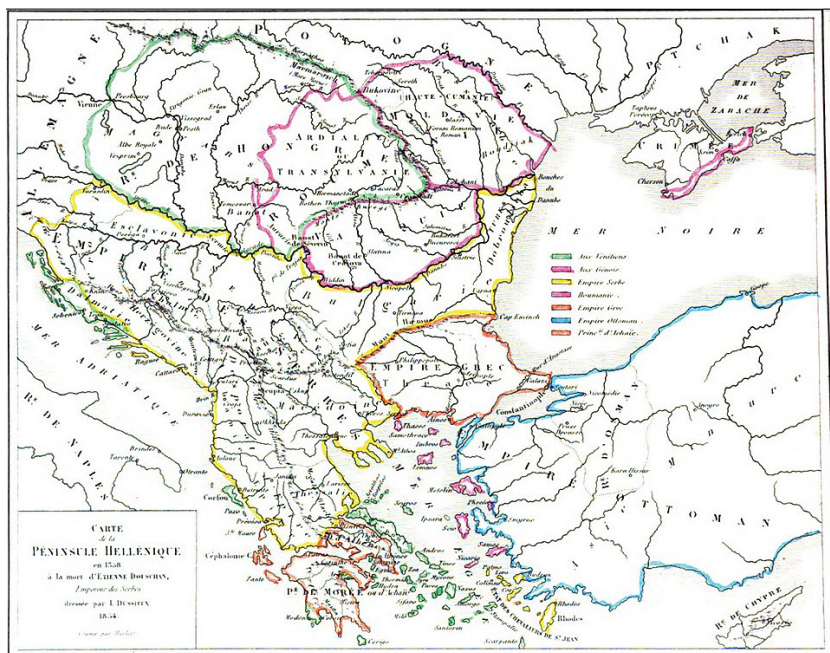
У савременом српском образовном историографском програму се не подучава о стварном обиму територије српске средњовековне државе у доба њеног највећег геополитичког и економског процвата под владавином цара Стефана Душана “Силног” Немањића. Према арапским, египатским и руским средњовековним и модерним изворима, које званична српска историографија занемарује у изучавању српске средњовековне државе под владавином династије Немањића, цар Душан „Силни“ је 1352. године одбранио црноморски Крим од Татара и имао је политички и економски утицај на подручју

између река Прут и Дњестар. Историчар Милош Милојевић је у своје време писао да је на Руском царском универзитету осамдесетих година деветнаестог века било предавано о одбрани Крима од стране српског цара Душана Немањића, те да је након одбране Крима цар Душан у својој царској интитулацији својој титули цара „Угро-Влаха” додао и титулу „цара Руса“ (Милојевић 1872, 119).

Такву тезу историчара Милоша Милојевића, засновану на предавањима историчара и филолога Јосифа Бођанског, као и на арапским и египатским историјским изворима, потврђује спис *Ка историји румунско-српске узајамности*, у којем је споменут рукопис *Законика* похрањен у Народној библиотеци у Софији у Бугарској, према којем је цар Стефан Душан Немањић назван „самодршцем угровлахијским“ (Домосилецкая 2009, 131). Такву тезу додатно потврђује и проналазак неколико врста оригиналног новца – средњовековног српског динара из доба владавине цара Стефана Душана Немањића (период 1346-1355.) на подручју подунавске Добруце све до међуречја између река Дњестар и Прут у насељима Орловка, Исакча, Стари Орхеј, Спеја, Лопацика, Костеште и Аича-Керман, на којима су натписи титуле цара Душана као „императора Романа и краља Срба“ (Русев 1999, 131; Кривенко, 2014, 339-343). Проналазак више врста српског динара из владавине цара Душана „Силног“ Немањића сведочи да се на том подручју у континуираном низу година обављала трговина са новчаним трансакцијама из територије под контролом цара Душана Немањића.

Међутим, будући да је разгранатост територије цара Душана од Јадранског приморја до црноморског Крима, те његов монопол на трговину преко Босфора даље за

Анадолију, сметала трговачким интересима Венецијанаца и Џеновљана на једној страни и источних Ромеја подједнако на другој страни, власти у Константинопољу и Венецији су се биле договориле да прекину монопол цара Душана на трговину у том делу Медитерана и Црног мора (Nicol 1992, 200). Само пар година након смрти цара Душана 1355. године Ћеновљани и Венецијанци су преузели монопол трговине цара Душана на балканскоцрноморском подручју, о чему сведочи и податак да је од 1357. године трговачком и робовласничком станицом у луци Кафа на Црном мору управљао конзул Ћеновљана (Oderico e Massola 1792, 159).

„Serbian Empire in 1358 according to Louis Etienne Dussieux.” 1857. *Atlas General De Geographie Physique, Politique Et Historique Carte de la Péninsule Hellénique en 1358 à la mort d’Étienne Doushan, Empereur des Serbes.*

Paris: Librairie de Jacques Lecoffre et Comp. / (*Onumtu атлас Луја Етјена Дусијеа* (1857): „Мапа распрострањања српског царства године у 1358. години, у периоду након смрти српског цара Стефана Душана”

(извор: commons.wikimedia.org; Шуљагић 2025, 46)

О одјеку утицаја немањићке средњовековне државе говори чињеница да су влашкомолдавски властелини и током владавине Османског турског царства финансијски и разним прилозима помагали манастире Српске православне цркве на Балканском полуострву све до Јадранског приморја и Егејског мора (Радовановић и др. 2014). Влашкомолдавски

свештеници су се хиротонисали у Пећкој патријаршији и у Охридској архиепископији, а влашкомолдавски владари, често орођени преко брачних веза са племкињама из српских династија – изданака и наставака династије Немањића, дописивали су се са српским свештенством црквенословенском – старосрпском азбуком (Барбулеску 1908; Bogunović 2018; Bogunović 2018a; Bogunović 2019) .

О значају рударства у време владавине српског деспота Стефана Лазаревића у петнаестом веку, који је био познат по својој војсци „оклопника“ витезова, говори *Закон о рудницима* којег је деспот Стефан Лазаревић објавио 1412. године. Према деспотовом *Закону о рудницима*, у познатом рударском месту Ново Брдо на данашњем Косову и Метохији, односно у тадашњој деспотовини Србији, била је успостављена институција управног, војног и судског војводе (Катанчевић 2016, 231–232). Захваљујући развоју рударства у Србији у време деспота Стефана Лазаревића, профит српске рударске производње је премашивао петину укупне производње племенитих метала у Европи тога времена (Марковић 1999; Станојловић-Гајић 1894, 216; 258–259; Николић 2010, стр. 125–126; Lemačić 2006).

Различити светски путописци и хроничари, међу њима и ромејски путописац Нићифор Грегор, записали су да су Срби у средњем веку волели да играју кола на сеоским светковинама, да певају и плешу у кругу, као и играјући у формацијама играча као што су „двојке“, „тројке“, „четворке“ и слично. Традиционално играње кола од 14. до 18. века је било забележено и на фрескама манастира Светог Гаврила у Леснову у четрнаестом веку и у осталим манастирима (Фајфрић 1998). Иако су уопштено црквени и државни

великодостојанственици из доба владавине династије Немањића подучавали народ да црквени празници морају да се прослављају побожно и достојанствено, забележени су случајеви да је краљ Стефан „Првовенчани“ Немањић допуштио народу да прославе изградњу манастира Жича тродневним весељем уз трпезу за госте које „бубњевима и гуслама благородно веселаше, као што је обичај у самодржаца“ (Душанић и Поповић 1984, 118; 256-258).

Српски сељаци прослављају црквене празнике,
манастир Лесново, 14. век
(извор: monumentaserbica.branatonic.com)

Фреска са приказом српског кола са укрштеним рукама, манастир Лесново, 1341. (извор: rasen.rs)

Свакако једна од најзначајнијих тековина српске државе, која је у себи садржала и духовну и материјалну компоненту моћи средњовековне државе, је била утеловљена у лику цара Лазара и његове српске војске који су, према тадашњим фирентинским, грчким, руским и осталим светским изворима, одбранили Србију у чувеном Боју на Косову пољу 1389. године против многобројније и јаче Османске турске војске (Фајфрић 1998).

Битка на Косову пољу 1389. године је у себи зајимала духовну моћ и етику српског средњовековног човека као ратника који брани хришћанство и своју отаџбину, род и породицу, а квалитет војне стратегије и војне опреме српске средњовековне војске, захваљујући образовању и развоју рударства и металургије у средњовековној Србији, били су надалеко познати. Битка на Косову пољу 1389. године је такође изнедрила из средњовековног српског народа врхунске

уметничке домете у слављењу ликова цара Лазара, затим Милоша Обилића, Ивана Косанчића, Милана Топлице и њиховог одреда витезова, те старог Југ Богдана и деветорице браће Југовића, као и Влатка Вуковића, Вука Бранковића, Павла Орловића, Стефана и Лазара Мусића, војводе Крајимира и осталих тадашњих припадника срспек војске. Они су слављени у народној епској поезији, митовима, легендама, причама и то народно предање о цару Лазару, витезу Милошу Обилићу и српској војсци књижевник Миодраг Павловић је дефинисао као „моћан реситал којим је читава српска средњовековна историја претворена у непомични вербални споменик“ (Павловић 2000, 164).

*Битка на Косову пољу 1389. године,
сликар Адам Стефановић, 1870.
(извор: sr.wikipedia.org)*

Етос српске средњовековне државе је био настављен и у такозваном „Косовском циклусу српске народне поезије“, у којем је метафорично птица, спашена из погибије на Косову пољу и склоњена у горско грање“, била у стању да

поново слободно полети када гора олиста – у томе се уочавао друштвени и политички феномен средњовековних српских такозваних „хајдука“ и „ускока“, који су се под најездом многобројних Османских Турака у следећим вековима повукли у горске планине. Тако је, према књижевнику Миодрагу Павловићу, циклус српских традиционалних народних и епских песама о Косову пољу наговестио једну перспективу опстанка у најтежим условима и чекања да се у датом тренутку поново освоји слобода у српском народу (Павловић 2000, 161, 169).

У периоду након Битке на Косову пољу, када је Србија била испражњена од народа и племства и када су земљи подједнако претили опасност од напада угарске војске са севера и напада Османске турске војске са југа и истока, удовица цара Лазара царица Милица је издала наредбу челнику Радичу Поступовићу да преузме команду над преосталом српском војском у заштити државе. Царица удовица Милица је успела да 1391. године пренесе мошти цара Лазара из цркве Светог Вазнесења у Приштини у задужбину цара Лазара манастир Раваница, а монаси су успели да сачувају званичну свилену одору цара Лазара. Након што је царица сазвала народни сабор, успела је да консолидује власт у држави (Фајфрић 1998).

Цар Лазар и царица Милица на фресци у манастиру Љубостиња, Србија (извор: sr.wikipedia.org)

О значају и заоставштини сјаја и моћи српске средњовековне државе говори и чињеница да је деспот Стефан Лазаревић као син цара Лазара погинулог у Боју на Косову пољу 1389. године успевао у изузетно турбулентним временима по српску државу, угрожену од стране Угара и Османских Турака, да сачува државотворност Србије и народ, природне ресурсе и културно наслеђе средњовековне српске државе на размеђи два империјална царства. Изузетно образовање које је добио током своје младости у Србији помогло му је да на неколико страних језика, као успешан државник, војсковожа, правник, екомониста и уметник, комуницира са страним државницима. Након што је обновио Београд, учинио га је новим средиштем културе и трговине (Шуљагић 2012, 268).

Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, 1412. година, архив САНУ, Београд (извор: sr.wikipedia.org)

За време владавине Османског турског царства над Балканским полуострвом, 1771. године српски патријарх Василије Бркић је у Стару Србију, као некадашње „королевство Сербско“ остало од некадашњег царства цара Душана Немањића, уврстио готово читав јужни део Балканског полуострва заједно са „Далмацијом, Босном, Сремом, Горњом и Доњом Мизијом“, укључујући и данашњу територију Рашког округа и Косова и Метохије (Руварац 1891, 59-61). Забележено је да је и надзорник Скопског незарета Сулејман паша платио тапијску таксу да користио метале из рудника

Трепча, за што је морао да плати тапијску таксу. Међутим, велики бечки рат (1683–1699), који је проузроковао селидбе српског становништва проузроковао је и пропаст тадашњег рударства, јер више није било ни квалификованих рудара који су могли да обнове и покрену производњу, ни закупаца рудника (Алексић, 2017, стр. 205-206). Ипак, у време владавине Османског турског царства страни путописци су за територију територију данашњег Косова и Метохије, односно Старе Србије, писали да је била пуна рудних богатстава, поготово сребра, и да је у њој, уз богата и лепа села са црквама и свештеницима и уређена поља богата воћем, поврћем и житарицама, поготово било познато Ново Брдо по својим рудницима“ (Matković 1881, 42-43).

Гледајући у историјски развој рударства у Старој Србији може да се закључи да је период владавине припадника средњовековне династије Немањића и њених изданака био врхунац забележеног и документованог рударства и металургије у Старој Србији, уз пропратне занате и привредне гране и лепе уметности које су красиле средњи век српске државе. С друге стране, од периода стварања модерне државе Србије до данашњих дана резерве сирових метала, рудници и природна богатства Србије представљали су отежавајућу околност за очување идентитета локалног српског народа због конкретних примера присвајања тих природних ресурса војним и невојним средствима од стране припадника различитих држава.

Када је власт Османског турског царства почела да слаби на Балканском полуострву, а политичке прилике на територији Србије почела да преузима локална власт повезана са британском и европском дипломатијом, у модерној

Србији је 1844. године био донет доношење *Грађански законик*, којег је саставио правник Јован Хацић на основу *Аустријског грађанског законика*. Према овом закону, који је први утицао на распад дотадашњих традиционалних вишевековних српских задруга, задружна имовина је постала сусвојина задругара и више није била колективна недељива целина (Ђорђевић 2004, 71)

Примена таквог новог европског закона је имала за последицу деобу дотадашње сеоске задруге и на тај начин су и остале традиционалне локалне политичке институције српског народа почеле да се урушавају (сеоска породична домаћинства, сеоске задруге и сеоски сабори), као и незваничне друштвене институције (сеоски старешина, отац као главни ауторитет у породици, војни старешина и владар државе) (Ђорђевић 2004, Ђорђевић 2008).

С друге стране, када је после српских устанака против Османске турске власти почетком деветнаестог века постало извесно опадање моћи Османског турског царства на Балканском полуострву, као и након сазнања представника Велике Британије о налазиштима бакра у Србији, агент Бечког двора Вук Карацић, који је спровео реформу старог српског писма и језика у Србији, постао је заступник интереса једне компаније из Велса да добије концесију за рудник бакра у Србији. Након изградње пруге између Београда и Солуна, Британци су захтевали даље концесије за руднике сирових метала у Србији, за пловидбу реком Дунав, за статус повлаштене нације у Србији у вези са поседом земљишта у Србији, за наплаћивање пореза, царина, итд. (Карличкић, 2021, 50). Књаз Милош Обреновић се после Другог српског устанка 1834. године обратио за помоћ немачком

барону Аугусту фон Хердеру, краљевском управитељу рударства, да му помогне у покретању рударства, тако да је од 1837. године надаље почело отварање рудника по Србији (Алексић, 2017, 208-209). Затим су се за закуп српских рудника заинтересовали финансијери из Енглеске, Француске, Италије и Холандије и примат међу њима је заузела енглеска група „Orient“ До почетка Првог светског рата готово сви значајнији рудници били су у рукама страног капитала, чија усмерења су била да са што мање улагања извуку што већу корист. Србија је рад на подизању црне металургије у источној Србији препустила аустроугарском капиталу и развој ове привредне гране онемогућио је почетак Великог рата (Алексић, 2017, 208-209, 211-212).

Након отварања Суецког канала 1869. године било је појачано присуство трансатлантских војних морнарица у источном Медитерану, што је било у складу са плановима њихове колонизације подручја од Багдада до Индије и Далеког истока (Fairbank, 1953; Endgdahl, 2004). Након сазнања европских политичара о налазиштима бакра у Србији, аустроугарски намесник у Босни и Херцеговини Венијамин Калаји је под претњом оружане силе наложио тадашњем српском књазу Милану Обреновићу да Србија мора преко *Тајне конвенције* 1881. године да постане држава-сателит Аустроугарске и уђе у западну интересну сферу (Seton-Watson, 1916, 11; Stoke, 1990, 191-192; Калабић 2009; Endgdahl 2004). То је условило увођење Калајеве ненаучне колонијалне историографске тезе да су се Срби први пут доселили на Балканско полуострво у првој половини седмог века и та теза је остала у српском образовном програму до данашњих дана. Калајева ненаучна колонијална тврдња о

Србима као дошљацима на Балканско полуострво је омогућила занемаривање и поништавање српског идентитета на подручју Косова и Метохије, односно Старе Србије, у српском образовању и политици, и уједно је била у складу са плановима Калајевих савременика министара спољних послова Аустрије и Аустроугарске Агенора Голуховског и Џула Андрашија и аустроугарског генерала Фридриха Бека о стварању нове државе Албаније која би потпадала у интересну сферу Аустроугарске на Балканском полуострву (Шуљагић, 2024, 95-96).

С друге стране, у првој половини двадесетог века у склопу похода на колонијална богатства, трговачку мрежу и инфраструктуру Анадолије, Африке, Персијског залива и Индије, била је изграђена железничка пруга Берлин – Багдад и након тога је у геоекономском смислу територија Србије постала веома важна политичарима и банкарима из трансатлантских и европских држава, поготово британским политичарима (Јафан, 1994). У том смислу, према писању политиколога и историчара Џона Фербанка (1953) и Вилијама Енгдала (2004) западни политичари су сматрали новостворене државе на Балканском полуострву „британским поседом“ и искористили су Први светски рат да учврсте контролу над њима (Fairbank, 1953; Endgdahl 2004).

Тако је и у геоекономском, политичком и културолошком смислу територија Старе Србије постала скрајнута и занемарена у историји српског народа у двадесетом веку, чиме је и сам значај и утицај српске средњовековне државе почео да губи значај у модерном и постмодерном српском образовном програму. Самим тим и примери духовног, културног и материјалног богатства и тековина и достигнућа

које је српски народ стекао и уживао у доба владавине Немањића нису били доступни да својим позитивним примером покажу пут савременим генерацијама српског народа у изазовним турбулентним временима промене светске геополитичке констелације.

Због тога је у првим деценијама двадесет и првог века од стране српских друштвених радника и научника преко потребна трансдисциплинарна аналитичко-синтетичка реконструкција српске историје у средњем веку и практичан приказ доприноса тековина и достигнућа српске средњовековне државе под владавином династија Немањића, као најбољег примера развоја српског друштва и државе, у свеопштем и свеукупном развоју и континуитету идентитета српског народа и државе.

Литература

Алексић, Ј. 2017. Рађање модерне Трепче: уговор о откупу концесије за експлоатацију руда између компаније Selection Trust LTD и Радомира Пашића из децембра 1925. године. *Мешовита грађа* 38. Београд: Историјски институт. 203-224. Преузето са: [https://www.iib.ac.rs/assets/files/MiscellaneaNS38\(2017\).pdf](https://www.iib.ac.rs/assets/files/MiscellaneaNS38(2017).pdf)

Андрејић, Живојин. 2005. „Пантелија Срећковић и Иларион Руварац – сукоб либерално-романтичарске критичности и радикално-позитивистичког критицизма; урушавање индоктринираног система са појавом новоромантичара - слика слабости српских националних институција и потреба стварања нове српске историјске школе“. *Митолошки зборник* 14. ур. Андрејић, Ж. Рача-Београд: Центар за митолошке студије Србије. 131-219.

Андрејић, Живојин. 2009. „Старија и новија трагања за пореклом великог жупана Стефана Немање и потпуни преокрет с новим резултатима“. *Митолошки зборник* 21. Рача: Центар за митолошке студије Србије

Antolović, Michael. 2016. „Modern Serbian Historiography between Nation-Building and Critical Scholarship: The Case of Ilarion Ruvarac (1832-1905)“. *The Hungarian Historical Review New Series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5 (2) 2016. *Nationalism & Discourses of Objectivity: The Humanities in Central Europe in the Long Nineteenth Century* ed. Varga, Bálint. 332–356

Арсеновић, Аљоша. 2008. *Обредне пјесме древних Срба из Индије* Београд: Мирослав

Assemani, Josephi. 1755. *Kalendaria Ecclesiae* Tomus 6. Romae: Amidei.

Бакић, Дарко. 2017. *Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинског конгреса до Првог Балканског рата*. докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Барбулеску, Илија. 1908. *Румуни према Србима и Бугарима, нарочито с погледом на питање македонских Румуна*. прев. Илић, С. Београд: Издање Задужбине Илије М. Коларца, Нова Штампарија Давидовић.

Barnes, Timothy. 1978. *The Sources of the Historia Augusta*. Brussels: Collection Latomus.

Benes, Tuska. 2008. *In Babel's Shadow: Language, Philology, and the Nation in Nineteenth Century*, Wayne State University Press

Благојевић, Милош. 1966. „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)”. *Историјски гласник*. 19 (2-3). 3—95.

Благојевић, Милош. 2007. *Земљораднички закон*. Београд: САНУ

Богишић, Б. 1935. „Споменица о повишењу цијеле државне титуларе црногорских Господара“. *Записи XIII–I*

Bogunovic, Petar. 2018. “Gens Vlachorum in historia Serborumque Slavorum I” (Vlachs in the History of the Serbs and Slavs I). *Култура полиса* 15 (35). 577–600.

Bogunovic, Petar. 2018a. “Gens Vlachorum in historia Serborumque Slavorum II [Vlachs in the History of the Serbs and Slavs II].” *Култура полиса* 15 (36). 191–214.

Bogunovic, Petar. 2019. "Appendix ad Historiam Serborum et Slavorum [A Contribution to the History of the Serbs and Slavs]." *Култура полица* 16 (39). 159–188.

Bomman, Gianantonio. 1775. *Storia Civile Ed Ecclesiastica Della Dalmazia, Croazia E Bosna: In Libri Dodici Compendiata : Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione* II. Venezia: Locatelli.

Бошковић, Стојан. 1906. *Балканска питања 1886- 1905*. Београд: Штампарија Краљевине Србије

Бошковић, Стојан. 1866. *Историја света: за народ и школу*, Књига Прва, Историја старог века. Београд: Државна штампарија

Божанић, Снежана. 2013. *Чување простора, међе, границе – разграничења у српској држави од 13. до 15. века*. Београд: Филозофски факултет

Булић, Д. и М. Алексић Чеврљаковић. 2013. „Нови резултати истраживања у близини Пријепоља - заштитна археолошка истраживања локалитета Градина-Чадиње“ у: *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*. ур. В. Филиповић; Р. Арсић; Д. Антоновић. Београд: Српско археолошко друштво; Ваљево: Завод за заштиту споменика културе

Буровић, Каплан (2014). *Скадар*, Ниш: Штампарија Викторија
Batakovic, Dusan. 1994. "Ilija Garasanin's Nacertanije: A Reassessment" *Balkanica* XXV/1. Belgrade: Institute for Balkan Studies

Benes, Tuska. 2008. *In Babel's Shadow: Language, Philology, and the Nation in Nineteenth Century*. Detroit: Wayne State University Press

Cange, Caroli Du Fresne Domini Du. 1746. *Illyricum Vetus & Novum, Haeredum Royerianorum*. Posonii

Царски руски летопис. 2012. прев. са староруског М. Витезовић. Београд: Завод за уџбенике

Cattalinich, Giovanni.1863.*Storia della Dalmazia, (Prospetto cronologico della storia della Dalmazia, con riguardo alle provincie slave contermini)*. Zara: Fratelli Battara

Christensen, Arne.2002. *Cassiodorus, Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*.Museum Tusculanum Press & The University of Copenhagen

Ћирковић, Сима. 1981. *Историја српског народа*. Београд: Српска књижевна задруга

Cirkovic, Sima.1989.,„Palais princiers autour de l’ancien lac de Kossovo“, *Recherches sur Vart*, 20. Novi Sad: Matica Srpska.

Coletto, Jacobo.1819. *Illyrici Sacri*, Tomus octavus.Venetiis: Sebastianum Coleti

Чоловић, Раде. 2012. 800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва. [зборник радова Трећег научног скупа 800 година српске медицине] Београд : Infinitas : Српско лекарско друштво

Curta, Florin. 2001. *The making of the slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, ca. 500-700*. Cambridge University Press

Danforth, Loring M., 1984. “The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture”, *Journal of Modern Greek Studies* 2

Danica Ilirska. 1839. „Četvaroletni tečaj“.ur. Ljudevit Gaj. Zagreb:Tiskara Dr. Ljudevit Gaja

Дил, Шарл. 2008. *Историја Византије*. Београд: Логос Арт

Dawkins, Peter.2004. *The Shakespeare Enigma*. Polair Publishing

Dobrašinović, Golub (ur.) 1980. *Kopitar i Vuk*. Tršić:Vukov sabor –Beograd: Rad

Драгашевић, Јован.1995. *Македонски Словени*.Нови Сад:Прометеј

Душанић, С. и Д. Поповић. 1984. Приватан живот у српским земљама средњег века. Београд: Сlio

Дечани у светлу археографских истраживања. 2012. ур. Ристић, Д. Београд: Народна библиотека Србије

Дечанске хрисовуље. 1880 (2020)ур. Милојевић, Милош,. ре-принт ур. Николић, Н. Београд: Државна штампарија; Бања Лука, Требиње: Српски књижевни клуб

Дедовић, Вукашин.2019. „Планови деловања Србије у Старој Србији и Македонији и методе њиховог спровођења од 1878. До 1884. године“. *Баштина Приштина – Лепосавић*, св. 48, 2019. 327-353. doi: 10.5937/bastinal948327D

Defter-i mufassal-i vilayet-i Vlk, sene 859. 1455 (1972). Monumenta Turcica historiam Slavorum Meridionalium illustrantia: Defteri Томови 1-2 књиге Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine, Hadžibegić, H. et al.ur. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu

Динић-Кнежевић, Д. (1982.) *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*. Посебна издања књига 8. Београд: Српска академија наука и уметности.

Домосилецкая, М. В., „Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX — начало XX вв.)“, *Балканское языкознание: Итоги и перспективы (Материалы румынско-русского симпозиума, Санкт-Петербург, 2–3 октября 2009 г.)* / Отв. ред. Н. Л. Сухачев., Acta Linguistica Petropolitana – Труды Института лингвистических исследований РАН СПб.: «Наука», 2009.

Dragović, R. 2013. „Popisani manastiri u Srbiji: Zvoni sa svih 400 zvonika“, *Novosti*. 23. mart. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:425787-Popisani-manastiri-u-Srbiji-Zvoni-sa-svih-400-zvonika>

Draper, Hal. 1990. *Karl Marx's Theory of Revolution* Vol. 4. New York: NYU Press

Ђорђевић, Мирослав. 2004. *Увод у грађанско право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Đorđević, Miroslav. 2008. „Pravni transplant i Srbijanski građanski zakonik iz 1844“. *Strani pravni život* 1/2008.

Eberhardt, Piotr. 2005. „Geneza niemieckiej koncepcji „Mitteleuropy“. *Przegląd Geograficzny* 77 (4).

Екмечић, Милорад. 1989. *Стварање Југославије 1790–1918*. Београд: Просвета.

Екмечић, Милорад. 2000. „Маргиналије о српско-бугарским везама 1844-1851“. у *Револуција 1848. и Балкан*. Нови Сад: Матица српска.

Endgdahl, William. (2004). *A Century of War: Anglo-American oil politics and the new world order*. London: Pluto Press

Ede, Margalits. 1918. *Szerb történelmi repertorium*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia-Elso Kotet

Evans, John Arthur. 1883. *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London 49. London: Nichols and Sons.

Fairbank, John. 1953. *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854*. Cambridge: Harvard University Press

Фајфрић, Жељко. 1998. Света лоза Стефана Немање. Шид: Српска православна заједница Шид и ДД Графоспрем

Farlatus, Daniele. 1817. *Ecclesia Sirmiensis olim metropolis, в Illyrici Sacri, VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffragantes*. Coleti

Fox, Frank. 1915. *The Balkan Peninsula*. London: A. and C. Black Ltd.

Franklin, Simon. 2002. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300*. Cambridge University Press.

Gaćinović, Radoslav. 2019. „Prva Prizrenska liga kao putokaz političkog nasilja nad Srbima u Staroj Srbiji.” *Vojno delo* 72(3): 326–341. DOI: 10.5937/vojdolo1903326G

Gourgouris, Stathis. 1996. *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*. Stanford University Press

Гвоић, Хаци Љубиша. 2015. *Српска духовна баштина на Косову и Метохији [Картографска грађа]*. Београд: Вукотић медиа.

Гавриловић, Славко. 1986. Ка српској револуцији, Историја српског народа IV/1. Београд: Српска Књижевна Задруга

Грот, Лидия. 2020. *Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого № 3 (28)*

Група аутора. 1994. *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине*. Нови Сад: Матица Српска/ САНУ (огранак у Новом Саду)

Хаџи Васиљевић, Јован. 1928. *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у 19. веку (до српско-турских ратова 1876–78)*. Друштво светог Саве књ. 37. Београд : Друштво светог Саве

Heaton-Armstrong, Duncan. 2005. *The Six-Month Kingdom: Albania 1914*. Rome: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum

Храбак, Богумил. 1979. „Идеје о арбанашкој аутономији и независности 1876-1880. године“. *Историјски часопис* 25-26 (1978-1979). Београд: Историјски институт, Просвета.

Иванова, Клементина. 2003. „Възпявам те, отче Ахилие, на архиереите украса “ (Издание на текста на сръбската служба за св. Ахил). *Археографски прилози* 24.

Ивић, Алекса. 1926. „Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима 1740-1880“. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа III*. Београд: Српска Краљевска Академија

Ивановић, Милан. 1984. *Ћирилски епиграфски споменици*. Београд: Народни музеј

Јастребов, Иван. 2018. *Стара Србија и Албанија*. Београд: Службени гласник

Јастребов, Иван. 2020. *Обичаји и песме Срба у Турској - у Призрену, Пећи, Морави и Дебру*. Београд: Службени гласник

Јанковић, Ђорђе. 2015. *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска Мисао. Београд: Библиотека Свечаник

Јанковић, Ђорђе. 2016. *Словени у Српском Подунављу Римског доба*. Зборник изабраних објављених текстова о Словенима 1998-2015. Београд

Јанковић, Ђорђе. 2007. *Српско Поморје од 7. до 10. Столећа Српско археолошко друштво*, Београд, Херцег Нови: Завичајни музеј и Умјетничка галерија „Јосип Бепо Бенковић“

Јиричек, Константин. 1952. *Историја Срба I*, прев. Ј. Радоњић. Београд: Научна књига, Београд

Јовановић – Марамбо, Владислав. 2010. *Потрага за изгубљеним благом*. Београд: Југоисток

Јиричек, Константин. 1952. *Историја Срба*. прев. Радоњић, Ј. Београд: Научна књига

Јоксић, Иван. „Душанов законик – социјални контекст и правна наслеђа“. *Национални интерес* 3/2015. 189-207.

Калабић, Радован. 2009. *Грофовска времена*, Београд: Графикс.

Калај, Бенијамин. 1882. *Историја српског народа*, прев. Витковић, Г. Београд: Државна штампарија

Каčić-Miošić, Andrija. 1864. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zara: Bratja Battara

Каčić-Miošić, Andrija. “Razgovor ugodni naroda slovinskoga”. 1942. *Stari Pisci Hrvatski*, Vol. XXVII. ur. T. Matić, Book I. Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti

Калабић, Радован. 2009. *Грофовска времена*, Београд: Графикс

Калаји, Бенијамин. 1882. *Историја српског народа*, прев. Г. Витковић. Београда: Државна штампарија

Карличић, М. (2021). Осврт на историјат српско-британских односа. *Безбедност* 2/2021. 45-68. DOI: 10.5937/bezbednost2102057K

Kalić, Jovanka. 1987-1988. "Presto Stefana Nemanje," / The Throne of Stephen Nemanja". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 53-54, Beograd: Filološki fakultet

Катанчевић, А. 2016. Датирање Законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовог ћириличног преписа. *Српска политичка мисао* 23 (51): 221–237.

Koeppen, Adolphus. 1854. *The world in the middle ages – An Historical Geography*. New York: Appleton and Co.

Костић, Звонимир. 2001. *Сто најзнаменитијих Срба*. Београд – Нови Сад: Принцип

Кривенко, Андреи. 2014. Находки сербских средњовековних монет у междуречју Прута и Днестра, *Stratum plus* №6. 339-345. Преузето са: <http://www.serbianmedievalcoins.com/resources/Serbian%20Medieval%20Coins%20Found%20on%20the%20Territory%20between%20the%20Rivers%20Prut%20and%20Dniester.pdf>

Каспарова, В. 1981. Рольюго-западних связей в процессе формирования зарубинецкой культуры. [The Formation of the Zarubintsy Culture and its South-Western Links]. СА

Kollár, Ján. 1830. *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*. Budin: W Kralevske tiskarni

Краљ, М. 2011. „Дан када је страдала Народна библиотека“. *Новости*. 2011. 05. април

Krantz, Albertus.1546.*Rerum Germanicarum historici claris regnorum Aquilonarium, Daniae, Sueciae, Norvagiae chronica*. Cologne
Krantz, Albertus.1519.*Wandalia. De Wandalorum vera origine*.Cologne.

Кречмер, Анна. 2021. „О реконструкции мирозерцания Православной Славии на пороге Нового времени (подход от текста)“.*I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny. Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*:Lublin

Leeb, Thomas.1996.*Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion*, Munich

Lewis, Sergeant.1897.*Greece in the Nineteenth Century: A Record of Hellenic Emancipation and Progress: 1821-1897*.London: T. F. Unwin

Laslett, Peter.1988. *Two Treatises of Government*. Cambridge:Cambridge University Press

Логос, Александар А. 2017. *Историја Срба I*. Београд: АТЦ

Lord, John. 1869. *Ancient states and empires*.C. Scribner & Co.

Љетопис пона Дукљанина.1988. прир.С. Мијушковић, Београд: Просвета,СКЗ.

Лафан, Роберт. 1994. *Срби – чувари Капије (предавање о историји Србије)*. Београд: Српска књижевна задруга

Lemajić, Nenad. 2006. *Srpska elita na prelomu epohe*. Sremska Mitrovica: Istorijski arhiv Srem

Маловић-Ђукић, Марица. 2010. “Которани по рударским насељима, градовима и трговима Косова и Метохије у средњем веку“. У: ур. Атлагић, М., Маликовић, Д. *Косово и Метохија*

у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборника (књ. 3: Историја, Историја уметности). 101-112. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини

Марковић, Б. 1999. *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Вајат.

Mathisen, Ralph. 2020. "Barbarian Invasions or Civil Wars? Goths as Auxiliary Forces in the Roman Army". *TYCHE Supplement band 12: Empire in Crisis: Gothic Invasions and Roman Historiography Beiträge einer internationalen Tagung zu den Wiener Dexipp-Fragmenten (Dexippus Vindobonensis)* Wien, 3.–6. Mai 2017. Wien: Holzhausen

Матовић, Драгана. 2016. „Историچار Дејан Ристић: Хитлер уништио књиге да затре српско

биће“, *Новости*. 10. децембар

Миладиновић, Иван. 2016. „Сусрет са историјом – Срби, шпијуни бечког двора“. *Новости*. 11. септембар

Милановић, Миодраг. 2008. *Српски стари век*. Београд: Вандалија

Милојевић, М. 1881. *Наши манастири и калуђерство*. Београд: Штампарија код Св. Саве

Милојевић, М., 1872. *Одломци историје Срба и српских – југословенских земаља у Турској и Аустрији*. Свеска 1. Београд: Државна штампарија

Милојевић, Милош. 1869. *Песме и обичаји укупног народа српског – Обредне песме*. Београд: Државна штампарија

Милојевић, Милош. 1877. *Путониси дела праве-старе-Србије* III, Српско учено друштво. Београд: Српско учено друштво-„Државна штампарија.

Mommsen, Theodor. 1895. *Roman History*. Book IV. Transl. W. Dickson. Scribner

Матић, Петар. 2006. “Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија* vol. 5, iss. 3

Matković, P. (1881). *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare

Mikić, Đorđe. 1988. *Društvene i ekonomske prilike kosovskih Srba u XIX i početkom XX veka. Od čifčijstva do bankarstva*. Posebna izdanja, knj. DLXXXVIII. Beograd: SANU

Миладиновић, Иван. 2016. „Сусрет са историјом – Срби, шпијуни бечког двора“. *Новости*. 11. септембар.

Milich, Peter. 2000. „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40

Милош Ст. Милојевић. 1873. *Историјско-етнографско географска мапа Срба и српских (југословенских) земаља у Турској и Аустрији, 1:2.000.000*. Београд: Издао Коста Атанасков – Шуменковић, 1873.

Милојевић, Милош. 1872. *Одломци Историје Срба*. Београд: Државна Штампарија

Милојевић, Милош, Стојан Новаковић, Нићифор Дучић. 1880. *Дечанске хрисовуље: са три снимка*. Београд: Државна штампарија

Милојевић, Милош.1881 (1997). *Наши манастири и калуђерство*. Београд: Штампарија код “Св. Саве” (репринт Београд: „Никола Пашић“

Милосављевић, Вера. 2014. *Црква у Баноштру*. Ниш.Сремски Карловци: Српска православна епархија сремска – Ниш: Центар за црквене студије

Митровић, Андреј. 2011. *Продор на Балкан и Србија у плановима Аустроугарске и Немачке 1908-1918*. Београд:Завод за уџбенике.

Наумов, Е. П.,1982.“Формирование этнического самосознания древнесербской народности”. *В древности этим этнонимом именовали всех славян* (см.: *Развитие этнического самосознания...* Москва: Наука

Ненадовић, Константин.1883.,„Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног војда ослободиоца и владара Србије...“ур. К Ненадовић.Беч: Штампарија Јована Н. Вернаја

Nicol, Donald. 1992. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge University Press.

Нови завет, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“; „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“

Недељковић, Славиша. 2011. „Деловање одбора за школе и учитеље у српским областима у Македонији од 1868. до 1876. године“. *Вардарски зборник* 8. Београд: Српска академија наука и уметности. 283-306.

Ненадовић, Константин.1883. *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа*. Беч: Штампарија Јована Н. Вернаја

Николић, Маја. 2010. *Византијски писци о Србији (1402–1439)*. Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности.

Nikolić, Dragan. 2013. „Рецепција византијског права у најстаријем словенском правном зборнику *Закон судњи људем*”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 65. ur. Pejić, Irena. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu. 147-160. UDK: 340.15(495.02) (=16)“07/08

Oderico, Gasparo e Francesco Massola. 1792. *Lettere ligustiche*. Bassano: Remondini.

Orbini, Mauro. 1601. *Il regno de gli Slavi, hoggi correttamente detti schiavoni*. Pesaro: Girolamo Concordia

О писании впредь Генваря с 1 числа 1700года во всех бумагах лета от Рождества Христова, а не от сотворения мира (Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. 1830. Том III (1689-1699 гг.). № 1735. СПб: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии

Orosius, Paulus. reprint 1889. *Historiarum adversus paganos. libri VII. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*. ed. C. Zangemeister. V. Lipsiae

Otto, Friedrich. 1839. *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*, transl. G. Cox. Oxford: D.A. Talboys

Пантелић, Душан. 1933. “Ухођење Србије пред Кочину крајину”. Глас Српске Краљевске Академије CLIII, Београд 1933.

Parsons, Nicholas .2008. *Vienna: A Cultural History*. Oxford University Press

Петар Велики, *Грамата Србима*, 3. марта, 1711. у Орфелин Захарије Стефановић, *Житие и лавные деяния государя Петра Великого, с приложением краткой географической и политической истории о российском царстве*, В Венеции 1772, СПб.1774

ур. Петков 1986: ур. Петков, К.Г. Кантакузин, Димитрије. „*Житија Светог Јована Рилског и Житије Светог деспота Стефана*“. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. Софиа: БАН.

Petrovich, Michael.1967.“How Justinian Became a Slav: the Story of a Forgery”. *Balkan studies* vol. 8

Поповић, Васиљ.1940.*Европа и српско питање*. Београд:Гецца Кон А. Д.

„Privileges of Emperors Leopold, Josef and Charles VI, and also of Her Royal Majesty Maria Theresa to glorious Illyrico-Rassian nation“, *Illyrio Serbica 1683-1715 (1723)*. 1745. Wien: Haus, Hof u. Staat. Archiv transl. Zhefarovic, Nenadovic. Novi Sad: Muzej Matica Srpska

„Procopius on the Slavs“.reprint 1924. *Procopius in Seven Volumes*4 , transl. H. Dewing, London:Loeb

Радојчић, Никола.1940.„О тобожњем словенском пореклу цара Јустинијана“..*Глас Српске краљевске академије*CLXXXIV:93

Радуловић, И., 1939. „Краљ Бодин“. *Зетски гласник* 11/807

Раич, Јован. 1794 *Историја разних славенских народова, нарочито Болгаров, Хорватов и Сербов*. Будим: Славено-србска печатња Краљевског всеучилишта венгерског.

Рајић, Јован.1794.*Историја разних славенских народова, нарочито Болгар, Хорватов и Сербов*.В Виене

Павловић, Миодраг. 2000. *Огледи о народној и старој српској поезији*. Београд: Просвета

Pearson, Owen. 2006. *Albania in the Twentieth Century: a history*. London: IB Tauris.

Петровић, Миодраг. 1990. *Крмчија Светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*. Библиотека Репринт. Београд: Штампарија Српске патријаршије.

Пириватрић, Срђан. 1997. „Самуилова држава – обим и карактер“, Књига 21, Посебна издања Византолошког института. Београд: САНУ

Пламенац, Јован. 1912. „Европа и Црна Гора“. *Цетињски вјесник* број 23. 17. марта 1912. Цетиње

Поповић, Томислав. 2008. „Задужбина монаха Давида“. *Магазин Политика*, 05.10.2008. Београд

Пузовић, Предраг. 1998. „Госпођа Ана, незнаног порекла“. *Српско наслеђе – Историјске свеске* 5. мај 1998.

Радосављевић, Јелена. 2019. *Кнежевина Србија и Бугарска егзархија 1870–1878*. докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду

Радовановић, Слободан и др., 2014. *Сви српски манастири*. Београд: Magic map

Рајс, Арчибалд. 2005. *Чујте Срби!*. Београд: Етхос. Библиотека Наслеђе

Rastovic, Aleksandar. 2012. “Edward Grey And The First Balkan War”, *Journal of Social Sciences* 27, Special Issue on Balkans. Isparta:SDU Faculty of Arts and Sciences.

Ристић, Љубодраг. 2022. „Светомир Николајевић (1844–1922)“. *Братство* 26. January 2022. 25-36 doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2022.26.2>

Руссев, Николаи. 1999. *На грани миров и епох. Города низовий Дуная и Днестра в конце XIII - XIV вв.* Кишинёв: Высшая Антропологическая школа.

Руварац, Иларион. (1891). „Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771. српским патријархом Василијем Бркићем“. *Споменик* 10. Београд: Српска краљевска академија.

Сава Дечанац. 1902. *Помозимо Високим Дечанима!* Београд: Електрична штампарија Тодора К. Наумовића

Scheer, Tamara. 2013. “A Micro-Historical Experience in the Late Ottoman Balkans: The Case of Austria – Hungary” in *Sanjak Novi Pazar (1879-1908), War and Nationalism, The Balkan Wars (1912-13) and Socio-Political Implications*, eds. Yavuz, H., Blumi, I. University of Utah Press.

„Serbian Empire in 1358 according to Louis Etienne Dussieux.” 1857. *Atlas General De Geographie Physique, Politique Et Historique Carte de la Péninsule Hellénique en 1358 à la mort d'Étienne Doushan, Empereur des Serbes*. Paris: Librairie de Jacques Lecoffre et Comp. / (*Општи атлас Луја Етјена Душана* (1857): „Мапа распрострањања српског царства године у 1358. години, у периоду након смрти српског цара Стефана Душана”

Seton-Watson, Robert. 1916. *The Spirit of the Serb*. London: Nisbet&Co. Ltd.

Симеуновић, Драган. 2000. Нововековне политичке идеје у Срба, Институт за политичке студије и Историјски архив Београда, Београд

Srbijadanas.net, 2014: „Србија: Натпис из Цркве Свете Богородице Одигитрије из 7823. године“. *Srbijadanas.net* 10. 01. 2014. <https://www.srbijadanas.net/srbija-natpis-iz-crkve-sv-bogorodice-odigitrije-iz-7823-godine/>

Срејовић, Драгослав. 2001. *Кад смо били културно средиште света*, ТИА Библиотека Лавиринт, Књига 10 Београд: Јанус, Ars libri и Кремен,

Станковић, Младен. 2011. „Путовање у Цариград – мој сусрет са Византијом“, Башта Балкана - Водич за живот 10 (новембар 2011). <http://www.bastabalkana.com/2012/03/putovanje-u-carigrad-moj-susret-sa-vizantijom/>

Станојловић, М. и М. Гајић. 1894. *Десном Стефан Лазаревић – Историјска расправа*. Београд: Издање општине београдске, Царна радикална штампарија

Stoke, Gale. 1990. *Politics as Development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth Century Serbia*. Durham: Duke University Press

Stokvis, Anthony. 1889. *Manuel d'histoire, de genealogie et de chronologie de tous les etats du globe, depuis les temps les plus recules jusqu'a nos jours* 2. Brill

„Студенички крст Светог Симеона“, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=7e5-7ScdXek>

„Свето Писмо Нови Завјет Господа нашег Исуса Христа“. 2017. *Свето Писмо*. прев. Караџић, В. Београд: Библијско друштво.

„Свето Писмо Старог Завета“.2017. *Свето Писмо*. прев. Даничић, Ђ. Београд: Библијско друштво

Самарџић, Милослав.1997. *Тајне „Вукове реформе“*. Крагујевац:Погледи

Савић, Виктор.2022.„Српски међу словенским рукописима у манастиру Свете Катарине на Синају (XI–XII век)“. *Црквене студије* 19, Ниш

Sevcenko, Ihor.1982. *The Genealogies of Serbian princes of the middle ages in Ideology. Letters and Culture in the Byzantine World*.London: Variora Reprints.

Slišković, Slavko.2005. „Strossmayer promicatelj europskog jedinstva“. *Croatica Christiana periodica* 29/56. Prosinac 2005

Соларић, Паул.1818. *Римљани Славенствовавши*, Будим:из Печатич Кралевско Мађарског Свеучилишта

Sotirović, Vladislav. 2011.„Vuk, Hrvati i Dubrovnik“. *Serbian Studies Research* 2/1. Novi Sad: Naučno udružewe za razvoj srpskih studija

Srbijadanas.net, 10. 01. 2014: „Србија: Натпис из Цркве Свете Богородице Одигитрије из 7823. године“

Стари завет, „2. Мој 20, 2-17“; „Поновљени Закон“ 5:6–21

„Старословенски језик“. *Википедија*. https://sr.wikipedia.org/sr-el/старословенски_језик

Стефан Првовенчани. 1988.*Сабрани списи*. Београд: СКЗ

Steinhübel, Ján.1999. „6. *Frefegarova kronika*“. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava – Budmerice: Literárne informačné centrum

Стеванчевић, Милан.2012. „Синволи четворојеванђеља на капителима Српске Православне Цркве - Светог Апостола и еванђелисте Марка“, Док. 4. *Српски календар*. Београд:Београдска школа Метеорологије

Стојановић, Љ. 1929. *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2. Сремски Карловци:Српска Краљевска Академија

Стојановић, Љ.1927.*Стари српски родослови и летописи*, изд. СКА, књ. XVI.Сремски Карловци:Српска Краљевска Академија

Стојановић, Љубомир.1924.*Живот и рад Вука Стефановића Караџића*.Београд: Штампарија графичког завода „Макарије“.

Субашић, Борис.2015.“Изронио град кнеза Часлава!”. *Новости*. 26. октобар

Субашић, Борис.2017. “Српска држава и пре Немањића”.*Новости*. 23. април

Шакота, Мирјана. 2017. *Дечански фермани*. Дечани: Манастир Високи Дечани, Епархија рашко-призренска

Шаулић, Јелена.1978. *Копитар и Вук*. Београд: Вуков и Доситејево музеј

Шуљагић, Сања. 2012. *Заснивање српског националног идентитета*. Београд: Институт за политичке студије

Шуљагић, Сања. 2013. „Социјална заштита као битно обележје српског националног идентитета у средњовековном периоду“. *Политичка ревија* 3 / 2013. 17-40.

Шуљагић, Сања. 2014. „Српски национални идентитет од средњовековне теодулије до разградње модерне државе Србије“. *Политичка ревија* 1/2014.1-24.

Шуљагић, Сања. 2014б. „Приказ књиге: Милисав Савић, *Долана српских краљева: Пролећно путовање 2013*. Друштво Рашка школа, Београд, 2014.” Српска политичка мисао (4): 355–363. <https://doi.org/10.22182/spm.4642014.21>

Шуљагић, Сања. 2015. „О неопходности очувања ранохришћанске базилике у Кладенчишту“. Политичка ревија 4 / 2015. 19-46.

Шуљагић, Сања. 2020. Оглед о српском идентитету: Распознавање изворишта српског идентитета у древној историји. Београд: Институт за политичке студије

Шуљагић, Сања. 2024. „О древности српског идентитета на Косову и Метохији“. Политичка ревија 3/2023. 59-87. DOI: <https://doi.org/10.5937/pr77-45777>

Шуљагић, Сања. 2025. *Српски идентитет од Старе Србије до југословенске идеје*. Београд: Институт за политичке студије

Шаргић, Александар – Митић, Александар, 2020. *Није било сеобе Срба на Балкан*. Крушевац, Ниш: Наис принт.

Шаулић, Јелена.1978. *Копитар и Вук*. Београд: Вуков и Доситејево музеј

Шохина, Светлана.2014.*Сказание о земле Селятинской: Из истории городского поселения Селятино с XIV до XX века*, . Селятино: Администрация городского поселения Селятино - МАУК «Библиотека городского поселения Селятино»

Шпехар, Олга.2014.„Сирмијумски мученици и креирање идентитета ранохришћанског града“. Историја уметности, зборник Народног музеја XXI/2

Štefanić, Vjekoslav.1976.“Nazivi glagoljskog pisma“. *Slovo* 25-26

Щукин, Марк. 1998. “Янтарный путь и венеды”. Проблемы археологии. История и культура древних и средневековых обществ. Сб. научных статей, посвящённых 100-летию со дня рождения Михаила Илларионовича Артамонова. СПб.

Тарасов, Илья. 2021. “Некоторые сюжеты готской истории, упомянутые в Иоакимовской летописи”. *Заметки ученого* №11-2.

Thiersch, Friedrich von. 1833. *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*. Leipzig: F. A. Brockhouse

Thiersch, Friedrich von. 1833. *The Greek Grammar*, transl. D. Sandford. Edinburgh: W. Blackwood & T. London: Cadell, Strand

Thomas Archidiaconus. reprint 1894. *História Salonitana*. ed. Rački. Zagrabiae

Томовић, Г. 1991. „Глагољски натпис са Чечана“. *Историјски часопис* 37.

Теодосије. 1988 репринт. *Житије Светог Саве*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 5. Београд: Просвета - Српска књижевна задруга

Терзић, Славенко. 2023. „Етничко чишћење православних Срба: Извештаји руског конзула о панисламизму и Албанској лиги у Старој Србији“. *Новости*. 03. фебруара. приступ август 2024: <https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1197591/istorijski-dodatak-vecernje-novosti>

Thiersch, Wilhelm von. 1833. *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, Vol. 1. Leipzig: F. A. Brockhouse

Тимотијевић, Милош. 2018. “Иван Степанович Јастребов. Стара Србија и Албанија: забелешке с путовања, приређивање,

редакција и поговор Борисав Челиковић. Београд: Службени гласник, 2018, 580.“*Токови историје* 3/2018., ур. Селинић, С. Београд: Институт за новију историју Србије.208-211.

Толева, Теодора.2012. *Влиянието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нация 1896–1908*. Сиела, София.

Томовић, Гордана. 1974. *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. Београд: Историјски институт.

Трифунковић, Ђорђе. 1990. *Очевици о великој сеоби Срба*, Багдала, Крушевац

Tsoucalas, Constantine.1969. *The Greek Tragedy*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd

Vašica, Josef 1971.,„Zakonъ sudnyi ljudьmъ”. *Magnae Moraviae Fontes Historici IV. Spisy filosofické fakulty* č. 156. ed. Dagmar Bartoňková et al. Brno: Universita J. E. Purkyně.

„Великая хроника“ о Польше, Руси и их соседях XX I-X III вв.1987.*Monumenta Poloniae Historica*. прев.Л.Поповои. Москва: Издательство Московского университета

Vernadsky, George.1946.*Ancient Russia*.Yale University Press

Vidmar, Luka.2009. *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespondence Žige Zoisa*.Disertacija, Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij

Vitalis, Orderici.1845.*Ecclesiasticae historiae*. Tomus III, Parisiis:Julium Renouard et socios

Вемић, Мирчета. 2005. „Етничка карта дела Старе Србије према путопису Милоша С. Милојевића 1871–1877. год.“. Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ – Српска академија наука и уметности

Вемић, Мирчета. 2006. „Етничка карта дела Етничка карта дела Старе Србије према руторису Милоша С. Милојевића, отисак из зборника Срби на Косову и Метохији (Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. СХП, Одељење друштвених наука, књ. 26.), Београд 2006.

Vemić, Mirčeta i Suzana, Lović. 2019. „European Maps of Kosovo and Metohija as the Primary Core of Old Serbia from the 16th to the 20th Century“. *Synaxa: Matica Srpska International Journal for Social Sciences, Arts and Culture*, ed. Očić, C. 4–5 (1–2/2019): 27-28, Novi Sad: Matica Srpska

Vidmar, Luka. 2009. *Struktura in funkcija pisem iz literarno-prerodne korespodence Žige Zoisa*. Phd. D. Nova Gorica: Univerza v Novoj Gorici

Војводић, Михаило. 2007. „Стојан Новаковић и краљ Милан“, у Petar Krestić, *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writting*. Београд: Историјски институт

Вукић, Драган. 2009. *Цариград око Васељене*. Београд: Чугура принт

Вукосављевић, Сретен. 1962. *Писма са села*. Београд: Савремена школа

Вукосављевић, Сретен. 1983. *Историја сељачког друштва III – Социологија сељачких радова*. Београд: САНУ

Живковић, Теофан. 1868. Србска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с едним словом у додатку: побожност и народност, Тиском браће Мађара, Манастир Бездин, Темишвар, Румунија

Вукашиновић, Владимир.2012.*Свети Сава и Доситеј Обрадовић – покушај новог читања*. Београд: Издавачки фонд СПЦ Архиепископије Београдско-Карловачке

Вукићевић, Милан. 1911.,„Како се тече слобода“.*Глас Црногорца*, XL/49

Живковић, Тибор.2006. *Портрети српских владара (IX-XII век)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Wilkinson, John Gardner.1848. *Dalmatia and Montenegro*, London: John Murray, Albemarle Street

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(=163.41)"04/14"(091)(0.034.2)

323.1(=163.41)(091)(0.034.2)

94(497.11)"04/14"(0.034.2)

ШУЉАГИЋ, Сања, 1969-

Формирање српске средњовековне државе под владавином
Немањића [Електронски извор] / Сања Шуљагић. - Београд : Институт
за политичке студије, 2025 (Београд : Донат Граф). - 1 електронски
оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насловног екрана.

- Тираж 50. - Напомене и библиографске референце уз текст. -

Библиографија: стр. 101-126

ISBN 978-86-7419-424-9

а) Срби -- Историја -- Средњи век

б) Национални идентитет -- Срби

в) Србија -- Историја -- Средњи век

COBISS.SR-ID 171966217